

El mercat de treball a l'OCDE i Espanya: transformacions i característiques actuals

Objectius

- Presentar l'evolució general a llarg termini de les economies capitalistes occidentals.
- Descriure els canvis experimentats per aquestes economies al llarg de la segona meitat del segle XX, distingint entre l'era daurada del capitalisme i la gran crisi de l'últim quart de segle.
- Analitzar aquests canvis també en el cas de l'economia espanyola, en què el període expansiu no va ser ni tan prolongat ni tan "gloriós", però on la crisi va ser més intensa que en altres països.
- Examinar detalladament l'evolució de l'ocupació a Espanya des d'un punt de vista general, com a teló de fons de les anàlisis sectorials detallades que es presentaran en els mòduls següents.
- Estudiar els principals determinants del nivell d'ocupació.
- Plantejar-se en què consisteix "el repte de l'ocupació" amb vista al futur de les economies occidentals en general i l'espanyola en particular.

Introducció

Aquest primer mòdul presenta les dades generals sobre l'evolució de l'ocupació als països de l'OCDE i a Espanya, que constitueixen els aspectes fonamentals que es volen comprendre al llarg de l'assignatura. Es tracta, per tant, de preguntar-se quin és el problema, l'objecte d'estudi que posteriorment s'analitza de manera més detallada. El mòdul està dividit en les parts següents:

En primer lloc es fa un repàs general de l'evolució dels mercats de treball en les economies occidentals des de mitjan segle XX, i es distingeix a continuació entre els "trenta anys gloriosos" inicials, tant referent al conjunt dels països capitalistes com al cas espanyol, i els "vint-i-cinc anys decebedors" que els van continuar, i, novament, entre el cas general dels països occidentals i el cas espanyol.

En un altre dels apartats ens centrem de manera més específica en l'evolució de l'ocupació a Espanya.

Els dos últims apartats plantegem les grans qüestions a les quals es vol respondre:

- Quins factors determinen l'ocupació?
- Quin és el repte de l'ocupació de cara al futur?

En aquest mòdul es plantegen aquestes qüestions generals, que es desenvoluparan en els mòduls successius. En acabar-ne la lectura, feu les activitats que us plantegem.

L'evolució a llarg termini de l'economia i dels mercats de treball

La situació dels mercats de treball als països més avançats, malgrat les millores aconseguides en els últims anys del segle XX, continua essent negativa al començament del XXI.

A Europa, l'atur va augmentar extraordinàriament en les tres últimes dècades del segle XX, i no es veuen solucions en l'horitzó que puguin reduir de manera significativa aquest greu problema. Als Estats Units, l'ocupació ha augmentat molt ràpidament i l'atur ha assolit nivells mínims, mai vistos des de la dècada dels seixanta. Tanmateix, el mercat de treball americà també té nombrosos problemes: desigualtat salarial creixent, dramàtiques pèrdues de poder adquisitiu dels salaris més baixos, augment del nombre "d'ocupats pobres", sentiment de precarietat i inseguretat laboral creixent d'un gran nombre de treballadors.



Quins són els factors que han produït aquests resultats?

Respondre a aquesta pregunta requereix, abans de res, situar l'experiència recent en un context històric més ampli. A aquest efecte, és imprescindible considerar tant la situació de la població en el mercat de treball com la magnitud dels seus ingressos reals, que constitueixen el determinant fonamental del seu nivell de vida. Quant al primer tema, la informació estadística disponible és relativament recent i la considerarem més endavant. Pel que fa al segon, en canvi, es disposa d'estimacions més sòlides. És un fenomen que, en els últims anys, ha rebut una atenció creixent per part dels economistes i els historiadors.



Per a comprendre la situació actual dels mercats de treball, és necessari adoptar una perspectiva històrica més a llarg termini.

Evolució dels nivells de vida de la població

Al llarg de molts segles, els nivells de vida de la població de les grans regions del món van variar molt poc malgrat el fet que, a curt termini, experimentessin variacions que, de vegades, podien ser catastròfiques. Malgrat això, com assenyala Bairoch, el nivell de vida més alt assolit per les diverses civilitzacions preindustrials va ser probablement molt similar: el de Roma al segle I, els califats àrabs al segle X, la Xina al segle XI, l'Índia al segle XVII i Europa al començament del segle XVIII. A partir d'aquesta última data, tanmateix, la situació va començar a canviar radicalment.

Entre 1700 i 1750 comença a Anglaterra el procés conegut com a **Revolució Industrial** que, especialment a partir de 1800, s'estén a d'altres països, els quals avui formen el que anomenem el "món desenvolupat". La renda real per habitant va créixer de manera espectacular. Segons les estimacions de Bairoch, entre 1750 i 1900 es multiplica per vint.



La renda dels països desenvolupats es va multiplicar per vint entre 1740 i 1900, mentre que la dels països subdesenvolupats es va multiplicar per 2,3.

Nivells de renda per habitant, 1750-1990 (en dòlars i preus dels EUA de 1960)					
Anys	1. Tercer Món	2. Països desenvolupats	2/1	% variació anual	
				1	2
1750	188	182	0,97	--	--
1800	188	198	1,05	0,00	0,17
1913	192	662	3,45	0,03	1,93
1950	214	1.180	5,51	0,29	1,57
1970	340	2.540	7,47	2,34	3,91
1980	390	2.920	7,49	1,38	1,40
1990	430	3.490	8,12	0,98	1,80
1990/1750	2,29	19,18	--	0,44	1,57

Font: estimacions de Bairoch (1993)

D'altra banda, els països que avui formen l'anomenat Tercer Món tenen una experiència molt diferent. La seva renda creix molt lentament: al llarg del mateix període es multiplica només per 2,3. En conseqüència, les diferències entre els nivells de vida d'aquests dos mons són cada vegada més grans.

Si al començament del segle XIX encara eren semblants, la renda d'un habitant dels països més desenvolupats al final del segle XX era més de vuit vegades la d'un del Tercer Món.

En altres paraules, un habitant d'un país desenvolupat pot adquirir vuit vegades més béns i serveis treballant el mateix nombre d'hores que un habitant d'un país del Tercer Món, és a dir, amb el treball d'una hora pot adquirir el mateix que l'altre aconseguiria amb una jornada completa de treball de més de vuit hores.

Un altre tret que revelen les dades esmentades és la **forta variabilitat del ritme de creixement del PIB** per habitant d'un període a l'altre, tant per al grup de països que avui pertanyen al Tercer Món com per al grup de països més desenvolupats. Si ens centrem en el cas dels últims, a partir de 1800 i fins a la Primera Guerra Mundial, la taxa de creixement assoleix gairebé un 2% anual. Després, aquesta taxa es redueix durant un llarg període que comprèn la Primera Guerra Mundial, les dificultats que la continuen, la "gran crisi" dels anys trenta, la Segona Guerra Mundial i els anys de la reconstrucció. Alguns d'aquests episodis van ser particularment difícils a Europa.

Després, la taxa de creixement augmenta considerablement: entre **1950 i 1970** arriba gairebé al 4%. Aquest és el període que (allargant els dos extrems) va ser anomenat per Fourastié el dels "trenta anys gloriosos" i per altres "l'edat daurada" del capitalisme. Posteriorment, entrem en una nova fase de creixement lent que, tenint en compte l'experiència més recent, podem denominar els "vint-i-cinc anys decebedors".

A Europa aquesta evolució encara és més pronunciada. Crafts i Toniolo presenten les dades, corresponents a dotze països europeus, sobre variacions de la renda per habitant. Encara que cobreixen un període més curt, es basen en fonts més directes i, sobretot, estan agrupades en uns subperíodes que tenen més sentit des del punt de vista econòmic. Si considerem el conjunt del període, la "taxa de creixement secular" del PIB en termes reals és del 2,5%. El creixement secular del PIB per habitant, a causa que la població ha augmentat a una taxa del 0,6% anual, és 1,9%. Com que la jornada de treball ha disminuït, el creixement de la renda real per hora treballada és superior, i se situa en el 2,6%, xifra similar al ritme de creixement de la renda total.



Variacions anuals del PIB a Europa, 1890-1992

Període	PIB real	Població	PIB real per habitant	PIB real per habitant i hora
1890-1992	2,5	0,6	1,9	2,6
1890-1913	2,6	0,8	1,7	1,6
1913-1950	1,4	0,5	1,0	1,9
1950-1973	4,6	0,7	3,8	4,7
1973-1992	2,0	0,3	1,7	2,7

Aquestes dades plantegen la qüestió de quin dels dos és el període excepcional, el dels "trenta gloriosos" o el dels "vint-i-cinc decebedors". Les dades indiquen que és el dels "trenta gloriosos" el que, històricament, sembla que "surts de la norma". Tanmateix, no és fàcil respondre a aquesta pregunta.

En principi, no hi ha una taxa de creixement "natural" que, a més, sigui invariable al llarg del temps. Hi ha factors que *permeten o impulsen* el creixement i factors que el *limiten*, i és molt probable que tant els uns com els altres hagin canviat substancialment d'un període a un altre. Hi ha factors "excepcionals" que puguin explicar si el creixement dels trenta anys gloriosos va ser un període anormal, irrepètible? Aquesta qüestió s'ha d'estudiar més detalladament. Seria necessari analitzar, en particular, quins factors hi va haver darrere d'aquest creixement i veure, un per un, si són o no realment factors "excepcionals".



Encara que la resposta no és concloent, sembla que el període dels "trenta anys gloriosos" es pot considerar excepcional en una perspectiva històrica a llarg termini. És cert?

Respondre a aquesta qüestió és molt important a l'hora d'avaluar les futures perspectives dels mercats de treball i, sobretot, a l'hora de decidir què s'ha de fer per a reduir el greu problema de l'atur.

Si el període "excepcional" són els "vint-i-cinc anys decebedors", llavors el que s'ha de fer és simplement identificar els problemes que impedeixen obtenir unes taxes de creixement més elevades, prendre les mesures necessàries per a eliminar aquests problemes i, gràcies a un creixement més intens, es podrà reduir el problema de l'atur. En canvi, si el període "excepcional" és el dels "trenta anys gloriosos", si la taxa potencial de creixement actual de les economies més desenvolupades és similar a la "taxa secular" que ens indiquen els estudis històrics, per a resoldre l'atur s'haurà de seguir una estratègia totalment diferent. El creixement econòmic serà insuficient per a abordar aquest problema.



L'evolució a llarg termini de l'economia i dels mercats de treball

1. Contrasteu, amb les dades de Bairoch, l'experiència històrica de les economies desenvolupades amb les que actualment constitueixen els països del Tercer Món.



La renda dels països desenvolupats es va multiplicar per vint entre 1740 i 1900, mentre que la dels països subdesenvolupats es va multiplicar per 2,3.

Nivells de renda per habitant, 1750-1990 (en dòlars i preus dels EUA de 1960)					
				% variació anual	
Anys	1. Tercer Món	2. Països desenvolupats	2/1	1	2
1750	188	182	0,97	--	--
1800	188	198	1,05	0,00	0,17
1913	192	662	3,45	0,03	1,93
1950	214	1.180	5,51	0,29	1,57
1970	340	2.540	7,47	2,34	3,91
1980	390	2.920	7,49	1,38	1,40
1990	430	3.490	8,12	0,98	1,80
1990/1750	2,29	19,18	--	0,44	1,57

Font: estimacions de Bairoch (1993)

2. Observeu la diferència a Europa entre el creixement del PIB per habitant i el PIB per habitant i hora i relacioneu-ho amb l'evolució de la jornada laboral.
3. Repasseu el contrast que hi ha entre el període dels "trenta anys gloriosos" i els "vint-i-cinc anys decebedors".

Els "trenta anys gloriosos" (o "l'edat d'or del capitalisme")

- Una visió "microsocial"
- Les grans transformacions econòmiques i socials: "fets estilitzats"
- Crisi del model

Una visió "microsocial"

En un llibre titulat *Els trenta anys gloriosos*, un economista francès, Jean Fourastié (1907-1990), presenta una comparació molt instructiva de dos pobles, Madère i Cessac, i reproduïx les principals dades que defineixen la situació econòmica de cada un.



Jean Fourastié (1907-1990)

Enginyer i economista francès. Autor de més de quaranta llibres, es va dedicar a estudiar, en particular, l'evolució de la productivitat a llarg termini i també la dels preus i els salaris. Va participar activament en l'elaboració i seguiment de les polítiques del mercat de treball i foment de la productivitat. Durant més de quinze anys va presidir el Comitè de Mà d'Obra del Pla, moment en què va impulsar nombrosos treballs per a preveure les necessitats de mà d'obra de l'economia francesa, tant des del punt de vista quantitatiu com qualitatiu. Les seves obres més conegudes són *Le Grand Espoir du XXème Siècle* i *Les Trente Glorieuses*.

En primer lloc, s'observen importants diferències entre un poble i un altre, pel que fa a la població i a la participació en el mercat de treball.



Els dos pobles de Fourastié (I)	
Alguns indicadors demogràfics i de mercat de treball	
Població	Treball

En segon lloc, hi ha moltes altres diferències entre aquests dos pobles. Fourastié ens ofereix dades sobre dos importants grups d'indicadors del "nivell de vida": l'equipament domèstic i els salaris reals mesurats com el "poder adquisitiu" d'una hora de treball.



Els dos pobles de Fourastié (II)	
Alguns indicadors del nivell de vida i dels ingressos (salaris)	
Equipament de la llar	Hores de treball

En síntesi, Madère apareix com un poble agrícola, relativament pobre, tancat, amb condicions materials precàries. Els seus habitants han de treballar moltes hores per a satisfer les necessitats més elementals. És una situació que avui en dia podem trobar en moltes zones del Tercer Món. En canvi, Cessac és un poble més avançat. El nivell de consum és molt més elevat i el "cost" d'aconseguir-lo és molt menor. És un poble molt més modern, més semblant a la majoria dels nostres pobles d'avui en dia.

De fet, Madère i Cessac no són dos llogarrets diferents. Les dades de Fourastié són les dades reals del mateix poble, Douelle, d'on procedia la seva família i on ell passava les vacances, en dos anys no gaire distants en el temps: 1946 i 1975. Els canvis observats sintetitzen molts dels trets que caracteritzen les grans transformacions que es produeixen a Europa durant els "trenta anys gloriosos".



En realitat, podríem considerar que es tracta del mateix poble en dos moments del temps: abans i després dels "trenta anys gloriosos".

Hi ha moltes altres transformacions que també es van produir durant aquests anys i que no detectem amb la simple observació d'aquest petit poble francès, encara que aquest exemple ens hagi estat útil com a punt de partida. Hem de considerar l'economia (i algunes institucions socials) en el seu conjunt, a un nivell més agregat.

Les grans transformacions econòmiques i socials: "fets estilitzats"

A més de les transformacions econòmiques, durant els "trenta anys gloriosos" es produeixen dos canvis institucionals fonamentals, que podrien donar lloc a un nou "pacte social":

- La consolidació dels sistemes "moderns" de relacions laborals, basats en la negociació col·lectiva i en l'acceptació del protagonisme de les organitzacions sindicals.
- El desenvolupament i consolidació de l'anomenat estat de benestar.

Una tercera institució fonamental, la família, experimenta, tanmateix, poques transformacions, a part de les relacionades amb l'èxode rural.

Sintetitzarem aquesta visió més panoràmica de la transformació econòmica i social en dotze punts, que defineixen els **principals trets** de l'evolució de les economies i els mercats de treball durant aquest període:

1. Creixement econòmic elevat i persistent
2. Creixement agregat de l'ocupació i de la població activa relativament modest
3. Nivells reduïts d'atur
4. Fort creixement de la productivitat
5. Forts canvis estructurals de l'ocupació
6. Tensions salarials (i distributives) moderades
7. Fort creixement de la demanda de consum
8. Fort dinamisme de la inversió
9. Augment del comerç internacional i estabilitat canviària
10. Neocorporatisme
11. Estat de benestar
12. Model de família urbana tradicional

1. Creixement econòmic elevat i persistent

Com hem vist abans, després d'un llarg període de trenta anys, plens de crisis de tot tipus, Europa es recupera ràpidament a partir de 1950 i assoleix unes taxes de creixement que superen, de molt, les de la *belle époque* de principi de segle. Sembla, a més, que s'ha produït una desaparició del cicle econòmic; apareix el concepte de "cicle del creixement", que es caracteritza per presentar oscil·lacions de les taxes de creixement, molt més suaus que abans i sempre amb valors de les taxes positius.



A què es deu aquest fort creixement? Què explica que Europa no l'assolís abans de la guerra, malgrat tenir una mà d'obra igualment formada, uns coneixements tecnològics similars, i una dotació de capital elevada?

És un tema de debat, amb respostes diferents i no necessàriament excloents entre si:

És el canvi d'orientació de les polítiques macroeconòmiques lligades al keynesianisme? És el nou ordre econòmic internacional dissenyat a Bretton Woods?

És la recuperació postbèl·lica? (I per què no es va produir un fenomen similar després de la Primera Guerra Mundial?).

Són els ajuts procedents dels Estats Units (el Pla Marshall)? Són un conjunt de factors que, en reforçar-se mútuament, van donar lloc a "cercles virtuoses" i a un augment de la taxa de "creixement potencial" de l'economia?

Aquests són els factors que hem d'analitzar a continuació.

2. Creixement agregat de l'ocupació i de la població activa relativament modest

La taxa d'activitat masculina es tendeix a reduir i la femenina augmenta. Aquestes dues tendències es compensen, encara que en alguns casos, com en el conjunt europeu, predomina la primera. En el cas de les dones, també hi ha tendències de signe contrari.



El pas de les zones rurals a les urbanes pot comportar reduccions simultànies dels ocupats i dels actius (la dona que treballava intensament al camp, en zones d'agricultura familiar tradicional, no s'integra en els mercats de treball de les ciutats). També hi ha fortes reduccions del nombre d'actius en el cas dels joves, sobretot dones –un grup d'edat que presentava taxes d'activitat elevades a les zones agrícoles.

3. Nivells reduïts d'atur

Les taxes d'atur assoleixen uns nivells impensables per als qui encara tenien present la traumàtica experiència de la preguerra. Acabats els moviments de població de després de la guerra, alguns dels països europeus més rics aviat experimenten dificultats de reclutament de mà d'obra.

Hi ha fortes migracions dins del continent europeu: italians cap a França i Alemanya, irlandesos cap al Regne Unit, finlandesos cap a Suècia; més tard, França, Alemanya i altres països del nord-oest europeu també atreuen espanyols, portuguesos, marroquins i turcs.



Quins efectes tenen aquests moviments de població?

- Aquests moviments ajuden a proporcionar millors llocs de treball a la població autòctona (és a dir, del país de destinació).
- També redueixen els problemes d'atur i subocupació de les regions d'origen dels emigrants.
- Subministren a aquests països una font de divises molt important que els permet d'adquirir la maquinària necessària per a modernitzar les seves estructures productives.

Aquests moviments de població també comporten elevats costos individuals i socials (condicions d'allotjament molt dures, contractació de durada determinada, dificultats de reagrupament familiar, pèrdua en les regions d'origen d'una mà d'obra motivada i, sovint, relativament qualificada), però, alhora, són crucials per a assegurar el creixement econòmic i la "plena ocupació" tant als països receptors com als emissors.

A més, conscients dels elevats costos de l'atur, les autoritats econòmiques estableixen un compromís per a garantir la "plena ocupació" utilitzant polítiques keynesianes. Es considera que els elevats nivells d'atur de la crisi dels anys trenta van alimentar els règims autoritaris i van provocar, finalment, la Segona Guerra Mundial. El keynesianisme atribueix a l'Estat un paper decisiu en la lluita contra l'atur, basada en polítiques d'expansió de la demanda agregada, amb l'augment de les despeses públiques i de les variacions dels tipus d'interès.

L'objectiu d'assolir la "plena ocupació" de la mà d'obra se situa, per primera vegada i de manera generalitzada, entre els objectius principals de la política econòmica dels països democràtics desenvolupats.

Durant aquests anys hi ha menys preocupació per la inflació. Molts consideren que els costos d'aquest problema són comparativament reduïts, encara que no tots estan d'acord amb aquest plantejament. Encara tenen present l'experiència traumàtica de la hiperinflació alemanya dels anys vint. La idea de les autoritats econòmiques que es tracta d'un fenomen controlable forma part de "l'optimisme" keynesià. Fins i tot, per a alguns keynesians, una mica d'inflació no feia cap mal i podia estimular l'economia.

4. Fort creixement de la productivitat

Les raons són diverses. Entre aquestes, hi ha el desplaçament de la població agrícola cap a les activitats industrials, que tenen uns nivells de productivitat molt més elevats.

A la indústria hi ha un aprofitament a fons de les economies d'escala que permet la generalització dels mètodes fordistes de producció en sèrie, amb una rígida divisió del treball dins de l'empresa (separació dels processos de preparació i execució, organització d'aquesta última d'una manera molt jerarquitzada, amb estructures gairebé militars). El dinamisme inversor porta a la utilització de més i millors màquines.

Com veurem, l'augment elevat de la productivitat facilita, al seu torn, creixements de salaris i beneficis i un cert control de les possibles pressions inflacionistes que podria haver originat la plena ocupació.

5. Forts canvis estructurals de l'ocupació

Aquest és, sens dubte, el tret més distintiu de l'evolució dels mercats de treball durant aquest període.

Quantitativament, l'ocupació no augmenta gaire, però **qualitativament** canvia de manera radical. Cau l'ocupació (i la subocupació) agrícola i augmenta l'ocupació als sectors industrial i de serveis. Entre moltes altres coses, això implica un fort procés "d'urbanització" de la població. Hi ha grans moviments migratoris interns (que incrementen la demanda

d'habitatges i altres productes complementaris en grans àrees urbanes). Hi ha fortes "inversions" privades en mobilitat. També es produeixen canvis estructurals importants a l'interior de cada un d'aquests grans sectors.

6. Tensions salarials (i distributives) moderades

Hi ha "moderació salarial" entesa com un creixement dels salaris reals que és compatible amb el manteniment d'unes taxes de beneficis elevades i que permeten d'assegurar uns nivells d'inversió elevats; també es tracta de creixements dels salaris monetaris poc inflacionistes (continuen la inflació, però no la impulsen). De fet, s'aplica el que, com veurem més endavant, és la "regla d'or del creixement salarial".



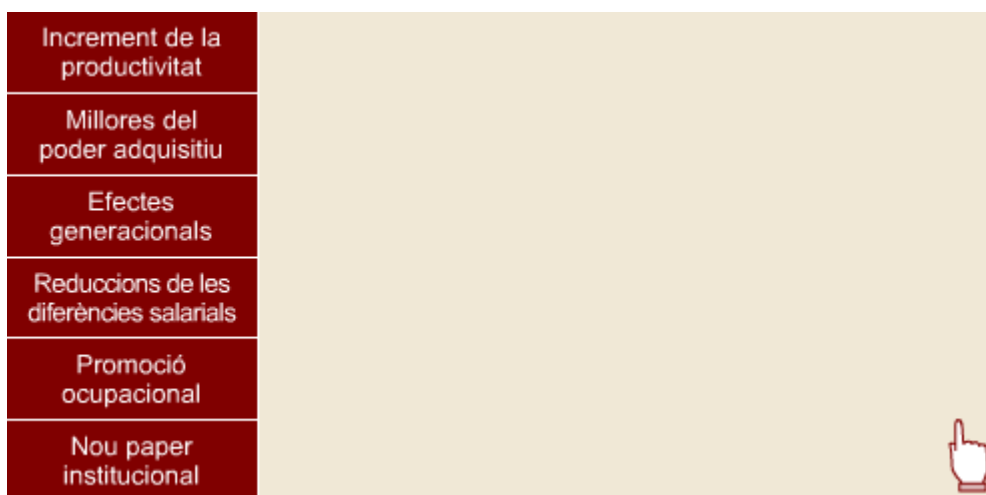
De mitjana, es compleix que $w^* = p^* + q^*$ (en què w^* és la taxa de creixement dels salaris monetaris, p^* la taxa de creixement dels preus i q^* la taxa de creixement de la productivitat).

Com també veurem, aquesta regla de creixement dels salaris és un factor impulsor de canvi estructural i de modernització de l'economia: "ofega" les empreses menys productives i, en canvi, estimula les més dinàmiques. I tot això succeeix malgrat els baixos nivells d'atur, i coexisteixen, doncs, dos fenòmens que molts creien incompatibles.



Com s'explica aquesta (inesperada) "moderació salarial"?

Als països democràtics de l'Europa occidental, es pot considerar que és el resultat de la confluència de sis factors:



7. Fort creixement de la demanda de consum

El fort creixement de la demanda de consum afecta especialment determinats productes industrials, gràcies als increments salarials, al procés d'urbanització i, també, a la caiguda dels preus relatius dels productes que, com l'automòbil o molts electrodomèstics, deixen de ser productes "per als rics", de prestigi, per a convertir-se en productes gairebé de primera necessitat en la nova "societat de consum".

Es generalitza a Europa el model de consum de masses i la nova filosofia de producte inventats als Estats Units abans de la guerra.



Com a paradigma d'aquest canvi, es poden esmentar els diferents models de "cotxe del poble": "l'escarabat" de Volkswagen, el Citroën "dos cavalls", el Seat 600, etc. Molts altres productes segueixen el mateix exemple: productes estandarditzats, simplificats, relativament barats, amb costos de manteniment baixos.

8. Fort dinamisme de la inversió

El fort dinamisme de la inversió també ve determinat per una multiplicitat de factors, entre els quals hi ha la reconstrucció de la postguerra i la posada en funcionament del nou aparell productiu. També són decisives la concentració de la producció i l'elevada mobilitat del treball, que permeten de fer moltes inversions privades i públiques en construcció i infraestructures. Dos elements decisius més són les bones perspectives de la demanda i la gran operació de "transferència de tecnologia" que comporten el nou acord entre els Estats Units i Europa, establert, després de la victòria aliada, en els primers anys de la postguerra.

S'apliquen a Europa les tècniques i modalitats de producció ja assajades, amb èxit, als Estats Units durant els anys vint.

No menys important és la política keynesiana de "diners barats", de baixos tipus d'interès, que es pot mantenir, entre altres factors, gràcies a les limitacions que hi ha per a la mobilitat de capitals, un dels elements clau del sistema de Bretton Woods.

9. Augment del comerç internacional i estabilitat canviària

Es produeix un augment del comerç internacional, dins del marc d'estabilitat canviària establert a Bretton Woods. Els Estats Units es converteixen en el banquer central del sistema –amb tots els beneficis, però també amb els costos que implica tenir una "moneda de reserva"– i, com a contrapartida, en el "guardià" del lliurecanvisme, que exigeix la ruptura amb el proteccionisme d'entreguerres i el reforçament que experimenta al llarg de la dècada dels anys trenta.

Ahora, es posen en funcionament processos d'integració econòmica supranacional, com el Mercat Comú Europeu. Hi ha un fort creixement del comerç de manufactures, que ajuda a explotar les economies d'escala. Augmenta el comerç intraindustrial. En canvi, les relacions comercials amb països poc desenvolupats continuen les línies tradicionals de l'època colonial, encara que es trobi en fase de "liquidació": els països rics importen primeres matèries barates i exporten productes manufacturats.



És a dir, comerç de productes similars, que requereix tecnologies i altres factors de qualitat també similars.

10. Neocorporatisme

Els sindicats passen a exercir un nou paper institucional. Es produeix una potenciació de la negociació col·lectiva (que facilita l'augment dels salaris i la millora del poder adquisitiu). També hi ha més participació en un ampli ventall d'institucions amb incidència en aspectes importants de la vida econòmica i social.



Un exemple paradigmàtic d'aquests nous mecanismes de concertació és el sistema francès de "planificació indicativa".

11. Estat de benestar

Es produeix una "socialització" dels principals riscos que afectaven els treballadors, l'atur i la incapacitat per a treballar –a causa d'una malaltia o accident o per l'envelliment–. L'Estat es compromet a mantenir un nivell mínim de rendes en cas de malaltia, accident, atur o edat avançada. A més, assegura el subministrament d'un bé col·lectiu cada vegada més important: l'educació que, en el nivell bàsic, es converteix en obligatòria.

Aquest desenvolupament produeix efectes macroeconòmics importants. D'una banda, augmenta la demanda de consum i, de l'altra, estabilitza el nivell de despesa agregat al llarg del cicle econòmic.

12. Model de família urbana tradicional

Es manté i generalitza el model de família urbana "tradicional", la dona es queda a casa ocupant-se dels fills i de les tasques domèstiques i l'home ha de garantir un nivell d'ingressos adequat. Amb l'èxode rural, la dona "s'allibera" de les responsabilitats laborals que tenia al món rural, a les petites explotacions familiars.

En molts països europeus es produeixen forts augments de la natalitat a causa, en part, de la recuperació de la caiguda del nombre de naixements que es produeixen durant els anys de la guerra i, en part, a la mateixa recuperació econòmica. L'home és a la fàbrica, on treballa llargues jornades.



És l'època de "com més hores extres, millor".

Crisi del model

Durant la dècada dels seixanta, aquest model de creixement econòmic comença a mostrar "esquerdes". Es comença a prendre consciència dels seus costos, sovint oblidats, com la degradació del medi ambient. Aquest model entra plenament en crisi durant la dècada següent.

Molts dels "cercles virtuoses" es converteixen en "cercles viciosos". Dels "trenta anys gloriosos" passem als "vint-i-cinc anys decebedors" (1974-1999).



Els "trenta anys gloriosos" (o "l'edat d'or del capitalisme"). Una visió "microsocial"

1. Relacioneu els avenços aconseguits en els "trenta anys gloriosos" amb les diferències entre els dos pobles de Fourastié.
2. Intenteu d'aplicar el model dels "dos pobles" de Fourastié a algun cas proper que pugueu conèixer.
3. Reflexioneu sobre els deu punts que caracteritzen l'edat daurada del capitalisme pel que fa a l'economia i al mercat de treball i intenteu-los classificar en cada un d'aquests dos apartats.
4. Penseu en el paper de les institucions socials en l'estabilitat del sistema econòmic capitalista; considereu, en especial, el paper exercit per la família i les poques transformacions que va experimentar durant el període considerat.
5. Considereu les possibilitats que en el segle XXI sorgeixi una nova edat daurada del capitalisme similar a l'estudiada, sobretot tenint en compte les dades que situen aquest període com a excepcional quan s'adopta una perspectiva més llarga de l'evolució històrica.

Ni trenta, ni tan "gloriosos": el cas espanyol

- Introducció
- El creixement econòmic de l'Espanya moderna. Alguns "fets estilitzats"

Introducció

Espanya és, al començament del segle XXI, un dels països pobres de la Unió Europea. El 2001 el seu nivell de renda per habitant, mesurat en euros, va ser inferior al 70% de la mitjana de la UE. Si aquesta mesura es corregeix amb l'indicador de "paritat del poder adquisitiu", a fi de tenir en compte les diferències que hi ha d'un país a un altre en els nivells de preus, aquest percentatge augmenta fins al 83,6%, encara lluny de la mitjana europea, tot i que la distància s'ha reduït en els últims anys de bonança econòmica.



PIB per habitant dels quatre països menys desenvolupats de la UE, 1960-2001

	1960	1975	1995	2001
	PPA, EUR-15 = 100			
Grècia	42,7	62,9	65,6	72,6
Espanya	57,2	77,7	76,3	83,1
Irlanda	60,9	62,5	92,2	121,3
Portugal	39,9	52,8	67,3	73,5

Font: Eurostat

Aquesta situació té **profundes arrels històriques**. Els historiadors econòmics coincideixen a assenyalar que Espanya s'incorpora aviat al procés d'industrialització del començament del segle XIX. No es tracta, doncs, d'un cas "d'industrialització tardana", com el d'alguns països que es van mantenir subdesenvolupats durant molts anys i que van arribar a la industrialització només després de la Segona Guerra Mundial.

Espanya s'industrialitza aviat, però la inestabilitat política, la pèrdua de les colònies i la debilitat del mercat interior fan que la revolució industrial espanyola "fracassi", segons l'expressió ja cèlebre del professor Jordi Nadal.

A Espanya, la industrialització va començar com en altres països del nostre entorn, però no va continuar la mateixa trajectòria: l'evolució de l'economia espanyola a llarg termini presenta períodes relativament bons i períodes rematadament dolents. Això fa que, durant tot aquest llarg període, l'economia espanyola no s'hagi distanciat gaire de la dels països de l'entorn, tot i que no ha aconseguit reduir les distàncies que la separen d'aquests països.

Al final del segle XIX, el nivell de renda real dels espanyols era el 69% del dels països del nostre entorn; al final del segle XX, entre 1973 i 1993, la diferència era pràcticament la mateixa.



Taxes de variació del PIB real per habitant a Espanya i en quatre països europeus i indicador de convergència real, 1890-1995

	Espanya	Itàlia	França	Alemanya	Regne Unit	Espanya/EUR-4*
1850-1870	0,9	--	1,2	1,3	1,7	67,3**
1870-1890	1,2	0,5	1,2	1,4	1,1	68,6
1890-1913	0,9	1,3	1,7	1,8	0,9	60,1
1913-1935	1,2	1,6	0,8	0,6	0,4	64,7
1935-1953	0,0	1,3	1,9	2,1	1,6	50,0
1953-1973	5,5	4,6	4,2	4,5	2,6	53,4
1973-1993	2,2	2,2	1,6	1,7	1,4	69,0

Font: reproduït de Carreras (1997)

* PIB espanyol en percentatge de la mitjana dels quatre països esmentats, calculat per Carreras (1997). Valor mitjà de cada període.

** 1861-1870.

El període més lamentable és el que va de 1935 a 1953, amb una taxa de creixement zero. La Guerra Civil i la política autàrquica aplicada a la postguerra van produir una espectacular caiguda de la renda real dels espanyols. La naturalesa política del règim franquista va impedir que s'aprofitessin les oportunitats econòmiques que va oferir la guerra europea i la reconstrucció posterior a països que no hi van participar. Els nivells de renda per habitant de l'any 1936 no es recuperen fins a mitjan anys cinquanta. Després vénen uns anys de forta inflació i inestabilitat econòmica que obliguen a posar en pràctica, el 1959, un dràstic "pla d'estabilització". Amb aquest, el règim es va veure obligat a obrir tímidament l'economia i, gràcies a això, Espanya es va aconseguir sumar, finalment, al llarg període expansiu de les economies europees. Per tant, a Espanya, la "bonança" econòmica comença molt més tard. La situació comença a millorar realment a partir del començament dels anys seixanta.

És a dir, els "trenta gloriosos" queden reduïts gairebé a la meitat o, si es tenen en compte les conseqüències inicials negatives del "pla d'estabilització", a poc menys de deu anys (1962-1974).

D'altra banda, tot el procés té **característiques pròpies** que comporten "costos socials" molt més elevats. Destaquen, en particular, els moviments massius de població cap al nord d'Europa. Aquests permeten d'alleugerir els problemes del mercat de treball –encara que no per molt de temps– i, gràcies a les remeses de divises dels emigrants, juntament amb els ingressos per turisme i les inversions estrangeres, es redueix la "restricció exterior" que limitava el creixement econòmic. L'emigració, tanmateix, arrossega un fort cost personal per als emigrants i forts costos econòmics per al país. Als països receptors, l'arribada de fluxos migratoris els serveix per a fomentar l'ocupació i donar més oportunitats de promoció social als treballadors autòctons.

El creixement econòmic de l'Espanya moderna. Alguns "fets estilitzats"

Com textualment recull l'aportació de Carreras (1997, pàg. 50):

"España ha experimentado, al menos desde 1850, un crecimiento económico moderno (aumento sostenido de la renta per cápita). A muy largo plazo (1850-1935), un uno por ciento anual de la renta per cápita es un éxito considerable. Ciertamente, es algo inferior a la de los grandes países de nuestro entorno, excepto Gran Bretaña. El resultado es que, hasta la Guerra Civil, España no ha convergido con ninguno de ellos, sino que, al contrario, se ha alejado de todos salvo de Gran Bretaña (respecto a quien ha mantenido una trayectoria de largo plazo casi paralela). Si nos fijamos en los períodos de cerca de veinte años, observamos que el mejor corresponde a 1913-1935, cuando España tiene un comportamiento claramente mejor que los demás grandes países occidentales, salvo Italia.

En segundo lugar queda el período 1870-1890, pero sin que los períodos peores sean muy inferiores (0,9 en vez de 1,2 por ciento). Desgraciadamente, estamos a oscuras sobre el veintenio 1830-1850, para el cual sólo disponemos de estimaciones parciales (industria, o parte de ella). Después de 1935, España experimentó quince años de completo estancamiento. Pese a ellos, si se evalúa el crecimiento de 1935 a 1993, las tasas españolas son idénticas a las italianas, muy similares a las francesas y alemanas, y claramente superiores a las americanas e inglesas. Las fuertes discrepancias de España respecto a su entorno, tanto de 1913 a 1935 (en positivo) como de 1935 a 1953 (en negativo), crean fuertes desajustes en la evaluación a largo plazo, dependiendo de dónde se sitúe el punto de vista.

Las vísperas de la Guerra Civil son un observatorio optimista del siglo precedente. Las vísperas de la Primera Guerra Mundial ofrecen una visión más apagada de las realizaciones españolas, mientras que 1953 constituye el punto de vista más pesimista. En resumidas cuentas, entre los historiadores económicos españoles se ha forjado un amplio consenso sobre algunos hechos estilizados, a saber:

- a. Hay crecimiento económico al menos desde 1850;
- b. El crecimiento conseguido hasta 1910 es impresionante cuando se compara con el de los países del Tercer Mundo, pero demasiado lento cuando la comparación es con los países de la Europa Noroccidental;
- c. España tuvo un buen comportamiento entre 1910 y 1935;
- d. Los siguientes quince años (1935-1950) fueron un desastre económico."

Tampoc no hi ha, a l'Espanya d'aquesta època, res semblant al "nou pacte social" dels països democràtics del nostre entorn, sinó més aviat una barreja d'autoritarisme i paternalisme, l'eficàcia de la qual és molt limitada. Malgrat les mobilitzacions dels treballadors, que lluiten per al reconeixement dels drets elementals de negociació i de llibertat sindical, s'instaura un sistema peculiar de "negociació col·lectiva" que canalitza i facilita augments salarials notables.

En tercer lloc, l'estat de benestar es manté, sense cap dubte, subdesenvolupat. Té una cobertura baixa i prestacions insuficients. Per exemple, el 1980 (el primer any per al qual hi ha dades comparables) la despesa en "protecció social" representa a Espanya un 18% del PIB, mentre que als països de la Comunitat Europea es troba entre un 25% i un 30%. Al començament de la dècada dels setanta, la diferència entre Espanya i Europa és encara més gran, ja que és durant aquesta dècada, amb el franquisme en plena crisi, quan es produeixen canvis importants en el nostre sistema de protecció social.

Com en els altres països, durant aquest període el nivell d'ocupació creix lentament i hi ha transformacions estructurals similars. Malgrat això, l'economia es manté molt tancada i protegida. El teixit industrial que es crea és molt feble, poc competitiu i està fonamentalment orientat al mercat interior. Tot això deixa una "herència" difícil d'assimilar quan arriba la democràcia.

D'altra banda, és difícil dir què va passar amb el nivell d'atur durant aquest període, ja que les dades disponibles no són homologables amb les actuals. Vistes des de l'experiència d'avui, probablement es tractava de taxes baixes, però certament més elevades del que diuen les sèries oficials. És més raonable pensar que la situació es devia assemblar a l'experiència italiana en què, durant els "trenta anys gloriosos", la taxa d'atur va ser significativament més elevada que la dels altres països europeus, que no creure el que diuen les dades, que a Espanya hi va haver un atur *menor*.



Ni trenta, ni tan "gloriosos": el cas espanyol

1. Reflexioneu sobre les diferències que hi ha entre el creixement espanyol i el de les altres economies capitalistes.
 2. Analitzeu les arrels històriques del retard econòmic espanyol.
-

Els "vint-i-cinc anys decebedors"

- El sistema "microsocial"
- Les grans transformacions econòmiques i socials: els nous "fets estilitzats"

El sistema "microsocial"



Quina és la situació actual de l'economia i del mercat de treball al llogarret de Douelle?

S'hi hauria de viatjar, però no és gaire difícil d'imaginar alguns trets:



Les grans transformacions econòmiques i socials: els nous "fets estilitzats"



Quin és el nou entorn?

Està caracteritzat per dos aspectes:

- Canvis profunds en l'economia i el mercat de treball.
- Canvis socials i institucionals: la ruptura del vell "pacte social".

A més, sembla que també es qüestiona el model de gestió interna de les empreses i l'autoritarisme empresarial, encara que aquest és un aspecte menys estudiat. A escala internacional, entra en crisi el sistema de Bretton Woods, vigent des de 1945, i es produeixen canvis en les relacions comercials entre països, especialment entre venedors i compradors de primeres matèries (augment del preu del petroli de 1973 i 1979): la competència en els mercats internacionals de manufactures s'aguditza, tant entre els membres de la Tríada (el dòlar cau respecte a les monedes europees) com per l'aparició de nous competidors en zones menys desenvolupades del món. Probablement, tots els guanys de les economies d'escala que generaven els nous sistemes de producció "fordistes" ja havien estat explotats. Per aquesta o altres causes, s'esvaeixen els impressionants increments de productivitat del període anterior. Vegem-ho més detalladament, contrastant els "fets estilitzats" que hem considerat abans amb el que succeeix a partir de 1973.

1. Reducció del ritme de creixement de la producció
2. Modest creixement agregat de l'ocupació
3. Forts augments de l'atur
4. Caiguda del creixement de la productivitat
5. Ruptura del consens salarial de la postguerra
6. Prossegueixen els canvis estructurals de l'ocupació
7. Estabilització de la demanda de molts productes
8. Caiguda significativa de la inversió
9. Prossegueix el procés d'obertura del comerç internacional
10. Crisi del neocorporativisme?
11. Crisi de l'estat del benestar
12. Ruptura limitada del model familiar tradicional

1. Reducció del ritme de creixement de la producció

El ritme de creixement de la producció disminueix. Fins i tot apareixen (encara que durant intervals breus) taxes de variació negatives. Això no obstant, si prenem una perspectiva històrica més àmplia, les taxes de creixement del PIB per habitant són relativament elevades, molt superiors a les d'altres fases de "gran crisi" del capitalisme. Segons les dades de Crafts i Toniolo reproduïdes anteriorment, el millor dels quatre subperíodes és sens dubte el dels "trenta anys gloriosos". El segon millor període és el de 1890-1913, encara que no pel que fa a la renda per habitant o per hora treballada, ja que la jornada laboral augmenta lleugerament. Des d'una perspectiva "per habitant", els que hem anomenat "anys decebedors" presenten un resultat semblant i, des d'una perspectiva "per hora treballada", el resultat és molt millor. Així, doncs, sembla que, tenint en compte tots aquests aspectes, aquest període és el "millor segon" de l'últim segle i mig.

2. Modest creixement agregat de l'ocupació

Segons l'estudi sobre l'ocupació (*Jobs Study*) publicat per l'OCDE el 1994, el creixement de l'ocupació a la Comunitat Europea en les dècades de 1970 i 1980 va ser lent però, sorprenentment, fins i tot una mica superior al registrat en la dècada de 1960. La població activa també va créixer més ràpidament.



Com es poden explicar aquests fets?

S'han de tenir en compte dos factors:

- En primer lloc, l'evolució de la població en edat de treballar (també anomenada població potencialment activa, o PPA).
- En segon lloc, la proporció d'aquesta població que decideix participar en el mercat de treball (la taxa d'activitat).

El resultat d'aquests dos factors ens dona l'evolució de la població activa. El creixement d'aquesta població s'accelera fonamentalment pels augments de la PPA (la generació del *baby boom* arriba a l'edat de treballar), més que perquè augmenti la "propensió a treballar" de la població. Observeu, tanmateix, que l'evolució de la participació va tenir una incidència negativa en el nombre d'actius en la dècada de 1960, però no en les de 1970 i 1980.



Evolució a mig termini del mercat de treball a Europa (tant per cent de variació anual mitjana)

	Dècades de:		
	1960	1970	1980
Població 15-64	0,5	0,7	0,7
Taxa d'activitat	-0,4	0,0	0,1
Població activa	0,2	0,7	0,8
Població ocupada	0,2	0,4	0,5
Variació de l'atur	0,0	0,3	0,3
Variació de la taxa d'ocupació	-0,3	-0,3	-0,3

Font: reproduït d'OCDE (1996, vol. 1, pàg. 79).

3. Forts augments de l'atur

Aquest creixement més important del nombre d'actius provoca forts augments de l'atur, malgrat l'acceleració de l'ocupació. La taxa d'atur de l'Europa dels Quinze, que el 1970 era del 2,3% de la població activa, passa al 5,8% el 1980, al 7,8% el 1990 i al 10,8% el 1997. A Espanya, aquest augment és encara més intens: 2,6%, 11,6%, 16,2% i 20,9%, respectivament (el punt de partida és, segons aquestes dades, semblant, però el d'arribada és molt superior). Aquesta taxa s'ha reduït en poques ocasions, fins i tot en els moments de bonança econòmica. Entre 1985 i 1989, que va ser un període de fort creixement de l'ocupació a Europa, la taxa d'atur va baixar només del 9,7% al 7,8%. Això es deu al fet que hi ha àmplies "reserves de mà d'obra" entre la població activa que surten a la llum quan la situació millora. Durant aquest període, a Europa, llavors amb dotze membres, es van crear uns deu milions d'ocupacions, mentre que l'atur només es va reduir en uns tres milions.

Comparant l'ocupació amb la població activa es pot concloure que a Europa el problema de l'atur es deu fonamentalment a factors demogràfics i, en particular, a l'acció conjunta del *baby boom* i a l'augment de les taxes d'activitat. S'ha d'anar amb cura, tanmateix, quan es fan aquest tipus d'afirmacions mecanicistes. És probable que hi hagi interdependència entre els augments (disminucions) de la població activa i els augments (disminucions) de l'ocupació, almenys en alguns casos. L'èxode rural cap a la ciutat pot representar una disminució simultània de l'ocupació i de l'activitat en el cas d'alguns col·lectius, com les dones casades o les persones d'edat avançada, que tenen dificultats per a trobar treball a la ciutat i, davant d'això, decideixen no buscar-lo. En el sentit contrari, l'augment de la participació femenina pot determinar l'augment de l'ocupació en determinades activitats, com guarderies o serveis de restauració. Com mostra l'experiència nord-americana, si a Europa s'haguessin creat moltes més ocupacions, l'atur no hauria augmentat. Així, dins d'Europa, els països que tenen les taxes d'activitat més elevades són els que tendeixen a tenir les taxes d'atur més baixes, i al revés.



El cas espanyol és una bona il·lustració d'aquest fenomen, ja que, en relació amb els altres països europeus, les taxes d'activitat són molt baixes i les taxes d'atur molt elevades. Les raons del problema creixent de l'atur a Europa s'han de buscar més en la demanda de treball, en el ritme de creació d'ocupacions insuficient, que no pas en l'oferta.



Evolució a mig termini del mercat de treball a l'Amèrica del Nord (tant per cent de variació anual acumulativa)

	Dècades de:		
	1960	1970	1980
Població 15-64	1,6	1,8	1,0
Taxa d'activitat	0,1	0,8	0,7
Població activa	1,8	2,6	1,7
Població ocupada	1,9	2,3	1,7
Variació de l'atur	-0,1	0,3	0,0
Variació de la taxa d'ocupació	0,3	0,5	0,7

Font: reproduït d'OCDE (1996, pàg. 79).



L'augment de l'atur es deu al canvi d'orientació de les polítiques macroeconòmiques?

És difícil saber-ho. S'ha de constatar, tanmateix, que el canvi és radical. S'ha passat de considerar l'atur com el problema principal i la inflació com un "mal menor", a considerar la inflació com el problema prioritari i l'atur com un "mal" fins a cert punt "inevitable".

4. Caiguda del creixement de la productivitat

A Europa les taxes de creixement de la productivitat es redueixen a la meitat. Als Estats Units s'observa un fenomen similar. És un fenomen sens dubte paradoxal, sobretot si tenim en compte la gran incidència d'innovacions tecnològiques, com les aplicacions de la microelectrònica.



Quines són les causes d'aquesta caiguda?

Aquest és un tema molt debatut, sobre el qual encara no s'ha assolit una conclusió clara. Una possibilitat és que els canvis tecnològics penetrin molt lentament, que, quan s'introdueixen noves tecnologies, no s'eliminin les antigues i, per tant, els efectes que produeixen els nous sistemes en la productivitat triguin a aflorar. Una altra possibilitat és que els efectes de les noves tecnologies no siguin tan "revolucionaris" com es creu, o almenys que no ho siguin tant com els canvis introduïts durant els "trenta anys gloriosos".

Una altra causa del lent creixement de la productivitat podria ser la reducció de la inversió, que fa que no s'introdueixin les innovacions tècniques incorporades a la nova maquinària amb la velocitat que seria teòricament possible. També s'ha assenyalat que es podria deure al pas d'una economia industrial a una de serveis. Tanmateix, la productivitat cau en tots dos sectors; a més, a Europa, el nivell de la productivitat dels serveis no és més baix que el de la indústria (com succeeix als Estats Units). És possible, d'altra banda, que hagi augmentat l'*heterogeneïtat* del sector serveis i també del sector industrial, amb un increment de les activitats més productives i que requereixen qualificacions elevades, la qual cosa, des del punt de vista general, es veu compensat per un increment també important d'activitats amb nivells de productivitat i de salaris molt baixos.

Als Estats Units hi ha hagut un viu debat sobre la dificultat de mesurar la "producció" en determinades activitats (com els serveis) o de mesurar adequadament els canvis de la qualitat dels productes quan s'estima el creixement del valor real de la producció. En aquest cas, és possible que se subestimi el valor real de la producció i que, per tant, la caiguda del creixement de la productivitat sigui un fenomen més aparent que real. En altres activitats tampoc no és fàcil mesurar l'ocupació (a causa d'un alt absentisme i de tot tipus de faltes justificades al treball) o la jornada laboral efectiva, si el que s'intenta d'estimar és la productivitat per hora (com succeiria en el cas de l'agricultura o de determinats serveis "sense horaris"), la qual cosa podria produir el mateix tipus d'efecte.

Si quina sigui la causa d'aquesta desacceleració del creixement de la productivitat, les seves conseqüències són enormes. Ja no es poden obtenir els mateixos guanys de rendes reals (salaris o beneficis) d'altres temps sense que

això provoqui conflictes distributius. Entra en crisi un dels "cercles virtuoses" que més van determinar el dinamisme de l'economia durant els "trenta anys gloriosos".

5. Ruptura del consens salarial de la postguerra

Globalment, el sistema comença a fer fallida al llarg de la dècada de 1960. A escala nacional, els problemes provenen del fet que es comença a trencar l'acord de "no-agressió" que, a la pràctica, va funcionar en matèria salarial (ruptura que culmina amb les ones de gran conflictivitat social del final dels seixanta: Maig del 68 a França, tardor "calenta" a Itàlia, creixement de la conflictivitat al Regne Unit, etc.).

Diversos factors impedeixen obtenir els mateixos increments salarials del passat. El principal és sens dubte el que acabem d'esmentar: la caiguda de la productivitat. Dos factors més van pertorbar, sobretot al començament de la dècada de 1970, les inèrcies del procés de fixació salarial. En primer lloc, l'augment dels preus del petroli i altres primeres matèries importades, la qual cosa va representar un augment molt important del cost de les importacions, que s'havien "de distribuir" entre els perceptors de rendes. En segon lloc, el pes del sector públic i de l'estat de benestar augmenta, la qual cosa, pel costat del finançament, comença a retallar els salaris nets dels treballadors. També s'intensifica el desacord sobre l'evolució de les diferències salarials (augmenten les "derives salarials", es reclama més individualització i que s'estableixi més relació entre els salaris i els mèrits, en comptes d'altres factors). És possible que també hi hagi "efectes generacionals" de signe contrari. Es redueixen, finalment, els moviments migratoris massius i els seus possibles efectes moderadors en el creixement dels salaris.

En tot cas, al començament de la dècada de 1970 té lloc a tot Europa una "explosió salarial" que, encara que d'entrada es manifesta en una redistribució de la renda a favor dels salaris, acaba per diluir-se en una espiral inflacionista preus-salaris cada vegada més difícil de controlar. És llavors quan es produeix el canvi de prioritats de la política macroeconòmica i es privilegia la lluita contra la inflació. Més tard, amb l'augment de l'atur, aquestes pressions es redueixen substancialment i torna a canviar la distribució de la renda, aquesta vegada a favor dels beneficis. En alguns països s'estableixen "pactes socials" en una perspectiva de mig termini que constitueixen l'inici d'una nova fase de moderació salarial.

6. Prossegueixen els canvis estructurals de l'ocupació

Continuen els canvis estructurals importants en l'ocupació, però amb unes característiques (i conseqüències) molt diferents. No hi ha evidència que s'hagin accelerat, però continuen essent importants. Es donen alguns fets que en el període anterior haurien semblat improbables: un fortíssim creixement de la productivitat agrícola i el creixement continuat de l'ocupació en els serveis. Aquests canvis estructurals tenen efectes molt diferents dels observats en els "trenta anys gloriosos". Els d'aquell període van produir més igualtat en la distribució de la renda, ja que la població agrícola desplaçada obtenia a la ciutat uns nivells d'ingressos més elevats.

Tanmateix, els canvis estructurals més recents sembla que porten a una polarització més elevada, i es registren increments alhora de les ocupacions molt ben remunerades i de les molt poc remunerades. Hi ha més diferències "horizontals" entre treballadors amb característiques similars, a causa de factors aliens a la seva voluntat (per exemple, per la pèrdua d'un lloc de treball).

D'altra banda, aquests canvis no poden comportar moviments massius de la població com en la dècada de 1960, encara que sí que hi ha una mobilitat relativament elevada tant de "llocs de treball" (per exemple, l'ocupació industrial que "fuig" o "és expulsada" de les grans ciutats) com de treballadors. Aquests moviments són, tanmateix, de curta distància. Els centres urbans tradicionals es tendeixen a buidar i s'amplien les zones metropolitanes.

7. Estabilització de la demanda de molts productes

S'estabilitza la demanda de molts productes, sobretot dels que més van impulsar l'expansió de la dècada de 1960. És una demanda que ja no és de primera compra, sinó de reposició, demanda que no ha estat substituïda amb la mateixa intensitat pels nous productes que apareixen en el mercat. Aquests nous productes (com el microones, l'ordinador personal, el telèfon mòbil) tampoc no sembla que tinguin la mateixa capacitat "multiplicadora" de creació indirecta d'activitat com la que van tenir productes com l'automòbil. També han canviat alguns factors estimulants de la demanda que van ser molt importants durant la dècada de 1960, com la reducció dels moviments migratoris interiors i la caiguda de la natalitat. S'ha plantejat la qüestió de si estem davant d'una "societat de consum", si la població de les societats més avançades ara busca la qualitat de vida i la realització personal més que l'acumulació d'objectes.

8. Caiguda significativa de la inversió

Les perspectives negatives es veuen agreujades per la reducció del ritme de creixement dels mercats. Falten projectes, com ja s'ha dit, que tinguin la capacitat per a estirar de l'economia, com els que hi va haver en el passat. Les condicions dels mercats també sembla que han canviat. Els ordinadors, per exemple, o les innovacions de la "societat de la informació", malgrat la seva importància, no tenen una demanda comparable; a més, en aquests mercats, hi ha més competència, la qual cosa redueix els marges de beneficis. D'altra banda, també s'ha de tenir en compte que, durant molts anys, els tipus d'interès s'han mantingut en nivells molt elevats.

9. Continua el procés d'obertura del comerç internacional

El comerç internacional continua el seu procés d'obertura, però els nous competidors en productes manufacturats penetren significativament en els mercats dels països més desenvolupats. És objecte de debat fins a quin punt aquest canvi ha produït efectes globals positius o negatius en el nivell agregat d'ocupació dels països desenvolupats. Tanmateix, no hi ha dubtes sobre els efectes negatius que ha tingut a escala sectorial i local. S'assenyala aquest factor com un dels principals (l'altre seria el canvi tècnic) que ha determinat la caiguda de la demanda de treballadors poc qualificats.

En qualsevol cas, hem passat d'un comerç de manufactures nord-nord, en què tots guanyen i perden el mateix (encara que el resultat global sigui positiu), a un comerç sud-nord, en què l'estructura dels guanys i els costos és molt diferent (malgrat el fet que el resultat global també sigui positiu).

S'ha produït, d'altra banda, **una radical liberalització dels moviments de capitals**, que ha comportat diversos efectes molt importants, sovint negatius per a l'ocupació, i que, sobretot, ha creat problemes en les polítiques macroeconòmiques, que han canviat d'objectius i que s'han vist cada vegada més impotents per a evitar els efectes negatius d'aquests moviments. S'han comès errors importants de política econòmica, perseguint de vegades objectius contradictoris. S'ha hagut de reduir la fiscalitat sobre el capital i això ha comportat la reducció d'una font important d'ingressos públics.

10. Crisi del "neocorporatisme"?

Hi ha un gran debat sobre la possible crisi del "neocorporatisme". Es produeixen fortes caigudes de l'afiliació sindical que poden indicar una pèrdua d'influència d'aquestes institucions. En alguns casos, els sindicats pateixen els efectes de polítiques dirigides explícitament a reduir el seu poder; en altres casos, perden els afiliats tradicionals en caure'n el nivell d'ocupació. El problema, tanmateix, no és general: en alguns països no hi ha canvis notables en aquest aspecte; en altres, més aviat es reforcen els mecanismes de concertació social.



És el cas d'Irlanda i Holanda.



Alemanya i els països nòrdics, en particular



Treballadors manuals, homes, de grans empreses



És, en particular, el cas britànic.

11. Crisi de l'estat de benestar?

També hi ha un gran debat sobre la crisi de l'estat de benestar, encara que les dades de la despesa en aquest àmbit mostren que ha tendit a créixer gairebé en tots els països. El problema principal és controlar el creixement perquè no es torni insostenible. Hi ha dos casos especialment problemàtics: en primer lloc, l'envelliment de la població i els problemes de finançament dels sistemes de pensions, els quals tendeixen a agreujar-se quan el nivell d'atur és elevat (ja que això implica reduccions de les cotitzacions) o quan s'accelera el creixement del nombre de pensionistes (per exemple, amb polítiques de jubilació anticipada); en segon lloc, la sanitat, els costos de la qual augmenten més ràpidament que el conjunt de l'economia a causa dels canvis tècnics, de les dificultats per controlar un sistema en què són els "oferents" (el personal sanitari) els que determinen en bona mesura la demanda, i de l'existència d'un gran nombre de "necessitats insatisfetes".



Vegeu activitat núm. 4 d'aquest apartat.

A l'Europa dels Dotze, el 1993, la despesa en protecció social representava el 26,6% del PIB (el 27,5% si s'inclouen els nous lands alemanys). Al començament de la dècada de 1980, aquesta proporció era d'un 24,4%. L'agreujament de l'atur ha incidit en aquest augment, encara que aquest component de la despesa presenta variacions cícliques importants. També hi ha augments tendencials d'altres prestacions, especialment als països amb sistemes menys desenvolupats, en què s'observa una certa "convergència" quant als nivells de protecció. Aquests augments són bastant generals durant la dècada de 1970, però durant la de 1980 alguns països frenen la tendència creixent o, fins i tot, la redueixen lleugerament.

En conclusió, sembla clar que avui en dia els estats de benestar europeus tenen problemes. Hi ha un problema general de contenció de la despesa global i hi ha problemes més específics de "degradació" de la gestió d'algunes prestacions. La importància dels recursos destinats a "mesures passives" com, per exemple, la protecció dels aturats, planteja la qüestió de si hi ha altres estratègies més beneficioses socialment.

Malgrat els problemes, la despesa social es manté elevada, ja que hi ha un fort grau de consens polític (bé per convenciment, bé per "realisme") per a mantenir el sistema. Així, des del punt de vista de les prestacions, no sembla que es pugui parlar de crisi, almenys no en termes catastrofistes. Tanmateix, l'augment de la despesa sí pot haver provocat distorsions en el finançament, sobretot quan aquesta es basa en bona part en un "impost sobre el treball" (les cotitzacions a la seguretat social) que augmenta, precisament, quan s'eleva l'atur.



Les despeses en protecció social a Europa, 1970-1999								
Països	1970	1980	1991	1999	1970	1980	1991	1999
	Despeses totals en % del PIB				Íd. sense prestacions per atur			
Bèlgica	18,7	28,0	26,7	28,2	18,2	25,6	24,6	24,8
Dinamarca	19,6	28,7	29,8	29,4	19,2	25,7	26,3	26,1
Alemanya	21,5	28,7	26,6	29,6	21,3	27,9	25,7	27,0
Grècia	nd	12,2	20,7	25,5	nd	11,9	nd	24,0
Espanya	nd	18,1	21,4	20,0	nd	15,4	17,7	17,4
França	19,2	25,4	28,7	30,3	19,0	24,3	27,0	28,1
Irlanda	13,2	21,6	21,3	14,7	9,4	20,1	18,6	13,1
Itàlia	17,4	19,4	24,4	25,3	17,4	19,0	24,0	24,7
Luxemburg	15,9	26,5	27,5	21,9	15,9	26,1	27,2	21,4
Holanda	20,8	30,8	32,4	28,1	20,2	28,2	29,9	26,4
Portugal	nd	14,7	19,4	22,9	nd	14,3	19,0	26,1
Regne Unit	15,9	21,5	24,7	26,9	12,5	19,9	23,6	27,1
EUR-12	nd	24,4	26,0	27,5	nd	23,1	24,6	25,5

Font: Comissió Europea, *Social Protection in Europe* (1995 i 1998); dades de 1999 procedents de l'Eurostat.

12. Ruptura limitada del model familiar tradicional

El model tradicional de la divisió del treball dins de la família experimenta un procés de ruptura, si bé de manera limitada. Hi ha un increment de la participació laboral de la dona casada (encara que hi ha un augment molt limitat de la participació de l'home casat en el treball domèstic). En els països on l'activitat laboral femenina ha assolit nivells més elevats, gran part d'aquest increment de participació es concentra en ocupacions a temps parcial. La dona continua tenint la responsabilitat del treball domèstic i l'home la d'aportar els ingressos principals de la família, encara que amb l'augment de l'atur aquesta responsabilitat resulta cada vegada més difícil per a l'home. La dona continua tenint una posició marginal en el mercat de treball. Això no obstant, aquest sistema té clars avantatges respecte al vigent anteriorment. Ens podem preguntar si es tracta "d'un model de transició". En alguns països, com els escandinaus, sembla que el treball a temps parcial ha assolit un "sostre". També sembla que es produeix un acostament entre la jornada laboral a temps parcial de les dones, que s'allarga, i la jornada a temps complet d'homes i dones, que s'escurça.



Els "vint-i-cinc anys decebedors"

1. Compareu les característiques dels "vint-i-cinc anys decebedors" amb les dels "trenta anys gloriosos" pel que fa a l'economia i el mercat de treball.
2. Compareu l'evolució de la població activa a Europa i als Estats Units.



Evolució a mig termini del mercat de treball a Europa (tant per cent de variació anual mitjana)

	Dècades de:		
	1960	1970	1980
Població 15-64	0,5	0,7	0,7
Taxa d'activitat	-0,4	0,0	0,1
Població activa	0,2	0,7	0,8
Població ocupada	0,2	0,4	0,5
Variació de l'atur	0,0	0,3	0,3
Variació de la taxa d'ocupació	-0,3	-0,3	-0,3

Font: reproduït d'OCDE (1996, vol. 1, pàg. 79).

Evolució a mig termini del mercat de treball a Amèrica del Nord (tant per cent de variació anual acumulativa)

	Dècades de:		
	1960	1970	1980
Població 15-64	1,6	1,8	1,0
Taxa d'activitat	0,1	0,8	0,7
Població activa	1,8	2,6	1,7
Població ocupada	1,9	2,3	1,7
Variació de l'atur	-0,1	0,3	0,0
Variació de la taxa d'ocupació	0,3	0,5	0,7

Font: reproduït d'OCDE (1996, pàg. 79).

3. Considereu la importància de les institucions socials durant el període de crisi, especialment en relació amb el seu paper durant el període d'apogeu anterior.
4. Reflexioneu sobre els canvis en el model familiar que s'esmenta en el text i la seva incidència en les pautes demogràfiques de la població (nupcialitat, natalitat, migracions).
5. Considereu les dades sobre despesa en protecció social. Comproveu que efectivament la despesa social ha tendit a augmentar en la majoria dels països. Què es pot dir del cas espanyol?



Les despeses en protecció social a Europa, 1970-1999

Països	1970	1980	1991	1999	1970	1980	1991	1999
	Despeses totals en % del PIB				Íd. sense prestacions per atur			
Bèlgica	18,7	28,0	26,7	28,2	18,2	25,6	24,6	24,8
Dinamarca	19,6	28,7	29,8	29,4	19,2	25,7	26,3	26,1
Alemanya	21,5	28,7	26,6	29,6	21,3	27,9	25,7	27,0
Grècia	nd	12,2	20,7	25,5	nd	11,9	nd	24,0
Espanya	nd	18,1	21,4	20,0	nd	15,4	17,7	17,4
França	19,2	25,4	28,7	30,3	19,0	24,3	27,0	28,1
Irlanda	13,2	21,6	21,3	14,7	9,4	20,1	18,6	13,1
Itàlia	17,4	19,4	24,4	25,3	17,4	19,0	24,0	24,7
Luxemburg	15,9	26,5	27,5	21,9	15,9	26,1	27,2	21,4
Holanda	20,8	30,8	32,4	28,1	20,2	28,2	29,9	26,4
Portugal	nd	14,7	19,4	22,9	nd	14,3	19,0	26,1
Regne Unit	15,9	21,5	24,7	26,9	12,5	19,9	23,6	27,1
EUR-12	nd	24,4	26,0	27,5	nd	23,1	24,6	25,5

Font: Comissió Europea, *Social Protection in Europe* (1995 i 1998); dades de 1999 procedents de l'Eurostat.

El cas espanyol: entre "l'herència del passat" i la construcció d'un "nou model"

A Espanya els "vint-i-cinc anys decebedors" presenten algunes peculiaritats. Les principals són, sens dubte, els profunds canvis polítics i institucionals que es produeixen en començar el període i que tindran conseqüències importants per al funcionament dels mercats de treball, almenys al llarg d'un període de "transició" que dura uns deu anys. Els canvis més importants són obvis:

- El procés de normalització institucional que comporta la restauració de la democràcia i que, en l'àmbit del mercat de treball, es concreta en el ple reconeixement de la llibertat d'associació sindical i del paper de la negociació col·lectiva com a mecanisme central de regulació.
- L'extensió i consolidació de l'estat de benestar. Aquest procés comporta un augment ràpid del sistema de protecció social i d'altres intervencions públiques en l'economia. Significa que augmenta la importància econòmica de l'Estat i, per tant, la necessitat d'augmentar el volum de recursos dedicats a aquestes prestacions i serveis, per la via dels impostos i les cotitzacions socials.
- L'obertura econòmica respecte a l'exterior, eliminant gran part de les barreres que hi ha, tant aranzelàries com no aranzelàries. També és un procés molt ràpid que s'accelera amb l'ingrés a la Comunitat Europea l'1 de gener de 1986. Posteriorment, dos moments clau en aquest procés d'integració són la incorporació al Sistema Monetari Europeu el 1989 i la participació en la Tercera Fase de la Unió Econòmica Monetària a partir de l'1 de gener de 1999.
- En el terreny econòmic, igual que en els altres països europeus, el ritme de creixement de l'economia es redueix. L'ocupació, com veurem més detalladament en el capítol següent, presenta fortes oscil·lacions. Tanmateix, durant les fases expansives creix molt intensament, la qual cosa revela que, en contra del que s'ha dit a vegades, l'economia espanyola pot tenir una forta capacitat de creació d'ocupació.



Com ha afrontat l'economia espanyola el seu procés d'obertura exterior?

L'economia espanyola ha resistit bastant bé el desmantellament de proporcions històriques de les barreres aranzelàries i d'altres tipus (tant respecte als altres països europeus com a la resta del món) que va comportar l'ingrés a la Comunitat Europea. Encara que ha mantingut un dèficit comercial elevat, s'ha situat en nivells similars a l'observat a mig termini, entorn del 5% del PIB. Els ingressos procedents del turisme i de les inversions directes de l'exterior, que han augmentat molt considerablement, han permès de mantenir equilibrat el conjunt de la balança de pagaments.

El gran problema de l'economia espanyola, que encara no s'ha aconseguit solucionar, és l'atur.

La taxa d'atur espanyola, que el 1975 era lleugerament superior a la dels quinze països que avui formen la Unió Europea, ja era més del doble el 1980. A partir d'aquesta data, l'atur a Espanya ha seguit el mateix perfil temporal que en el conjunt de la UE, però mantenint aquesta diferència. A més d'un nivell d'atur elevat, l'economia espanyola també té un nivell d'ocupació molt baix. Si calculem la taxa d'ocupació general de la UE, va assolir el 1997 un valor del 60,5%, gairebé dotze punts per sobre de l'espanyola.



Observeu que si Espanya hagués tingut la mateixa taxa d'ocupació que el conjunt d'Europa, l'economia espanyola tindria avui més de tres milions de llocs de treball addicionals, una xifra molt important que permetria de reduir de manera significativa el problema de l'atur.



Quines són les principals limitacions del model econòmic espanyol?

A més del problema de l'atur, l'economia i la societat espanyola presenten importants limitacions heretades del passat, malgrat el ràpid procés de "normalització" que va representar la restauració de la democràcia. Aquestes limitacions són especialment evidents en les tres àrees següents:

Especialització productiva	Desenvolupament de l'estat del benestar	Definició d'un marc institucional
		



El cas espanyol: entre "l'herència del passat" i la construcció d'un "nou model"

1. Entreu al portal d'Internet de l'Institut Nacional d'Estadística (www.ine.es) i busqueu informació sobre l'evolució històrica de l'ocupació i l'atur a Espanya i a la vostra comunitat autònoma. Construïu un gràfic en què es mostri l'evolució de l'ocupació i de la població activa (suma d'ocupació i atur) i analitzeu les diferències que hi ha.
2. Entreu al portal d'Internet de la Direcció General d'Ocupació i Assumptes Socials de la Comissió Europea, busqueu l'últim informe sobre l'ocupació a Europa (http://europa.eu.int/comm/dgs/employment_social/key_en.htm) i obtingueu dades similars a les anteriors (fins on sigui possible) per al conjunt dels països de la Unió Europea. Compareu l'evolució observada amb l'espanyola obtinguda en l'activitat anterior.
3. Reflexioneu més en general sobre les peculiaritats del cas espanyol en comparació amb l'evolució europea durant els "vint-i-cinc anys decebedors".
4. Considereu críticament les mancances del model espanyol de desenvolupament posades de manifest en aquest apartat. S'entreveuen canvis que permetin de ser més optimistes amb vista al futur?

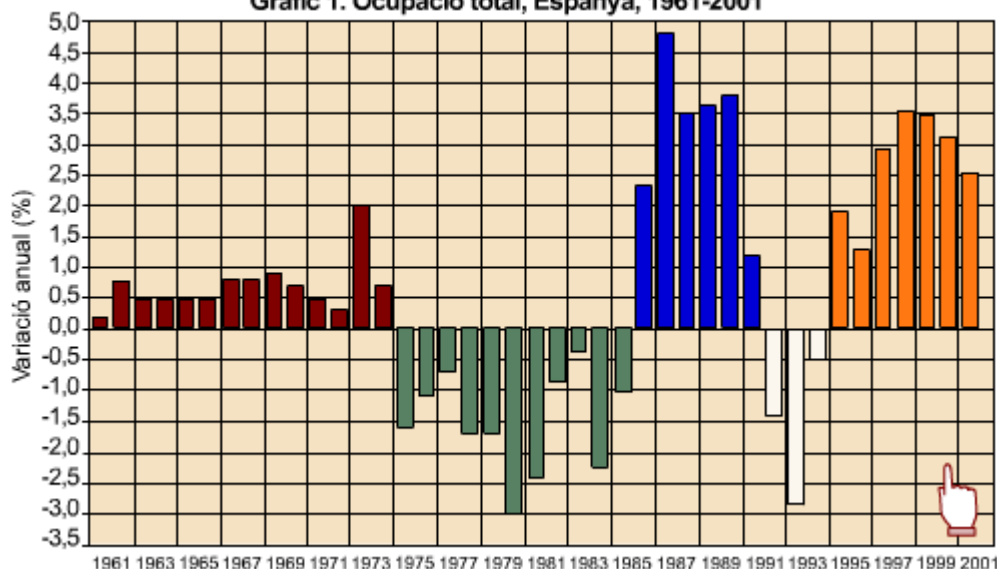
L'evolució del nivell general d'ocupació a Espanya

En els apartats anteriors, s'ha analitzat l'evolució de les economies i les societats occidentals, en general, i de l'economia i la societat espanyola, en particular. Per a completar el nostre estudi, és necessari fer un estudi més detallat de l'evolució del nivell d'ocupació, abans d'entrar en els factors subjacents en aquesta evolució.

El 2001 hi havia a Espanya, segons les xifres de la comptabilitat nacional, 16.025,7 milers d'ocupats i, segons les xifres revisades de l'enquesta de població activa (EPA) publicades al començament de 2002, 15.945,6. Prescindint de la petita discrepància entre aquestes dues magnituds, que actualment es pot considerar poc important, el volum d'ocupació era superior al registrat el 1977 amb una mica més de tres milions de persones. La població total (major de setze anys), en canvi, va augmentar en més de vuit milions durant aquest període. Aquest creixement relativament lent de l'ocupació (en valors anuals mitjans, uns 125.000 llocs de treball, la qual cosa equival a una taxa anual mitjana de creixement del 0,92%) ha fet que es parli sovint de l'escassa "capacitat de creació d'ocupació" de l'economia espanyola.

Aquestes dades, tanmateix, amaguen una evolució molt canviant a llarg termini i importants transformacions estructurals. Per començar, s'ha de subratllar que l'ocupació ha experimentat variacions molt pronunciades, que presenten certes similituds, però també importants diferències respecte al que va succeir en els països del nostre entorn. Més específicament, es poden diferenciar cinc grans subperíodes.

Gràfic 1. Ocupació total, Espanya, 1961-2001



En conjunt, doncs, és cert que fins ara l'economia espanyola no ha aconseguit crear el nombre de llocs de treball suficients per a mantenir un mateix nivell relatiu d'ocupació per a una població que presentava una evolució positiva, encara que també és cert que en les fases d'apogeu cíclic el volum d'ocupació creada ha estat molt elevat. Tanmateix, aquests forts increments de les fases expansives de l'economia s'han vist contrarestats per les fortes caigudes de l'ocupació durant els moments de crisi.



L'evolució del nivell general d'ocupació a Espanya

1. Reflexioneu sobre la frase següent: "A llarg termini, l'economia espanyola no és creadora d'ocupació".
2. Com canviaria la resposta a la pregunta anterior si consideréssim els períodes expansius més a curt termini?
3. L'economia espanyola ha acabat el segle XX i començat el segle XXI creant molta ocupació, més que altres països del nostre entorn, encara que l'impuls sembla que s'ha frenat. Reflexioneu sobre les possibilitats que aquest període expansiu es prolongui alguns anys més.

Els determinants del nivell d'ocupació

- Introducció
- Evolució de l'ocupació i del PIB
- Comparació internacional

Introducció



En l'apartat anterior, hem vist l'evolució del nivell general d'ocupació. Com es pot explicar?

Per a aconseguir-ho, s'han d'analitzar detalladament els mecanismes de tot tipus que incideixen en els processos de creació i destrucció d'ocupació. En les anàlisis que es presenten a continuació ens centrarem en l'estudi dels determinants de la demanda de treball, ja que considerem que el nivell d'ocupació en depèn fonamentalment. De fet, això és tècnicament cert només quan l'oferta de treball és "perfectament elàstica". En aquest cas, l'oferta determina el salari i la demanda determina el nivell d'ocupació.



En una representació molt senzilla del mercat de treball (recordeu el model estudiat en l'assignatura *Economia del treball I*), en què considerem que només hi ha un tipus de treball homogeni, una relació d'oferta de treball *perfectament elàstica* es pot representar com una recta horitzontal situada a un nivell de salari per sota del qual ningú no estaria disposat a treballar (un "salari de subsistència"), però en el qual tots els treballadors potencials acceptarien totes les oportunitats laborals que apareguessin.

Històricament, aquesta ha estat la situació més freqüent. Globalment, ho és actualment, com ho mostren les elevades

taxes d'atur dels països europeus. Tanmateix, en períodes concrets o en submercats en què l'oferta no és plenament elàstica, s'ha de tenir en compte que el nivell d'ocupació també dependrà de l'oferta.

La demanda de treball, és a dir, el nombre "d'oportunitats laborals" que hi ha en un país en un moment determinat, depèn d'un conjunt de factors amplis.

Podem classificar aquests factors en dos grans grups:

1. El primer és el grup de factors que determinen la demanda de productes tant en l'àmbit macroeconòmic, és a dir, en el conjunt de l'economia, com en el microeconòmic, és a dir, pel que fa a un bé o servei concret. Això es deu al fet que la demanda de treball és, com es diu, una "demanda derivada". Aquesta és una idea fonamental. El treball, com altres factors de producció, no es demana per si mateix, ja que no satisfà necessitats ni produeix "utilitat" als que en demanen, com succeeix amb els béns de consum. Si hi ha demanda de treball és per a utilitzar aquesta "mercaderia" en un procés de producció i obtenir, així, un benefici. Aquesta producció, evidentment, solament es farà (i només s'obtindrà un benefici) si hi ha una demanda del producte. Així, doncs, la demanda de treball depèn, abans que res, de la demanda del producte.
2. A més de dependre de la demanda del producte, la demanda de treball depèn de la quantitat de treball necessària per a obtenir una determinada quantitat del producte. Aquesta relació normalment pot variar. Per exemple, per a obtenir una determinada producció podem utilitzar un procediment que "consumeixi" molt de treball i poca maquinària o bé un procediment que consumeixi poc treball i més maquinària. Aquestes diferents possibilitats són les que definim, en un sentit molt ampli, com (la tècnica o) la tecnologia. Direm, doncs, que en el primer cas la tecnologia (o la tècnica utilitzada) és "intensiva en treball" i en el segon "intensiva en capital" o en maquinària. Normalment, en un moment donat, hi ha diverses possibilitats d'utilització de combinacions de treball i altres factors (factors *substitutius*, com les màquines). Això planteja el problema econòmic de la selecció de la combinació "òptima" de factors, la més eficient i la menys cara. Aquest és un problema característic de la microeconomia i la seva solució dependrà crucialment del preu relatiu del treball, és a dir, del salari (especialment en relació amb el cost de les màquines). També dependrà de les tècniques que, segons el nivell de coneixements de la societat, estiguin disponibles i de com aquestes tècniques i les seves aplicacions pràctiques (per exemple, noves màquines que apareixen en el mercat) evolucionin; en altres paraules, també dependrà del que coneixem com a "canvi" o "progrés tècnic".

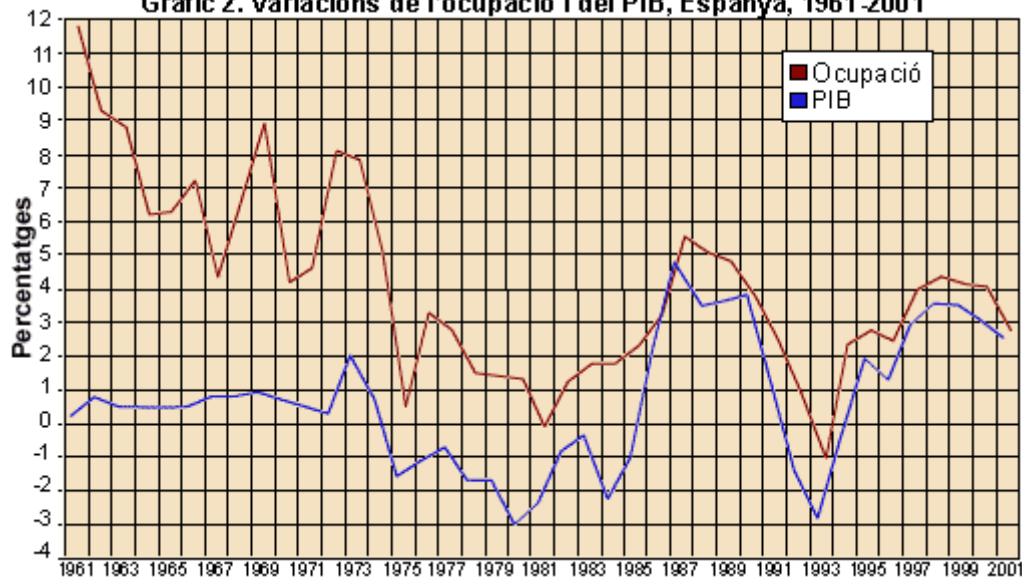
Així, doncs, l'estudi dels determinants de la demanda de productes (i de tots els seus components) i el dels determinants de la tecnologia constitueix l'objecte central dels mòduls següents. Farem aquesta anàlisi en un àmbit macroeconòmic, és a dir, referit al conjunt de l'economia, i també en un de microeconòmic, considerant els determinants del comportament dels "agents econòmics" individuals (empreses, famílies i sector públic). Aquests últims ens permetran de comprendre millor alguns dels mecanismes bàsics que determinen, en última instància, l'evolució de les magnituds més agregades. Tanmateix, les interrelacions de tots aquests factors microeconòmics són extraordinàriament complexes. També ho són les que hi ha entre les decisions que es prenen microeconòmicament i els resultats que es manifesten, per al conjunt de l'economia, macroeconòmicament. S'hauran de tenir en compte, finalment, els efectes de les polítiques públiques. Aquestes polítiques, com veurem, introdueixen tot un conjunt d'incentius/desincentius que condicionen el comportament dels agents individuals. A més, també incideixen en algunes variables macroeconòmiques clau, com la demanda general, el tipus d'interès i el tipus de canvi.

Evolució de l'ocupació i del PIB

L'anàlisi de les relacions que hi ha entre l'evolució de la producció i l'ocupació a escala general serveix per a il·lustrar la complexitat d'aquestes interrelacions. En el gràfic es representen les taxes de variació d'aquestes dues variables en el cas espanyol, referides al període 1961-2001. Una primera constatació que es dedueix d'aquest gràfic és la forta relació que hi ha entre aquestes dues variables.



Gràfic 2. Variacions de l'ocupació i del PIB, Espanya, 1961-2001



També s'observa que l'evolució d'aquestes dues variables no està plenament sincronitzada. Es pot assenyalar, en tercer lloc, que la "sensibilitat" de l'ocupació respecte a les variacions del PIB (que es pot veure amb la variable productivitat, que és el quocient entre les dues variables incloses en el gràfic) ha canviat substancialment al llarg d'aquest període. En efecte, durant la primera fase de forts creixements del PIB, els augments de l'ocupació són relativament modestos, la qual cosa implica que la productivitat general per ocupat va experimentar importants increments. Durant la fase següent, el creixement de la producció es desaccelera notablement i l'ocupació presenta una evolució negativa. La taxa de creixement de la productivitat es redueix a gairebé la meitat de la del subperíode anterior. Del 1986 al 2000 hi ha un creixement més modest que el registrat en la dècada de 1960, però bastant significatiu. L'ocupació, d'altra banda, experimenta una evolució *molt* positiva, molt superior a la de la dècada de 1960, la qual cosa implica que hi ha hagut una notable desacceleració del creixement de la productivitat.



Com que la productivitat agregada per ocupat és $q = y/E$, en què y mesura el nivell real de producció (el PIB, en aquest cas) i E és el nivell d'ocupació, es dedueix la igualtat següent referent a les taxes relatives de variació o creixement (representades per un asterisc, per exemple: $q^* = \dot{q}/q$): $q^* = y^* - E^*$.

Aquest últim període té tres fases ben diferenciades: dues de creixement (1986-1991 i 1995-2001) i una de crisi (1992-1994). Com es pot observar en el quadre, en què es presenten les taxes mitjanes de variació anual d'aquestes variables per als diferents subperíodes, les fases de creixement han coincidit amb fases de desacceleració de la productivitat, i ha augmentat, així, l'efecte expansiu que produeix més dinamisme de l'economia en l'ocupació.



Taxes de variació del PIB real, de l'ocupació i de la productivitat a Espanya i a Europa-15, 1961-2000 (percentatges de variació anual)

Períodes	Espanya			Europa-15		
	PIB real	Ocupació	Productivitat	PIB real	Ocupació	Productivitat
1961-1974	7,09	0,69	6,35	4,56	0,33	4,22
1975-1985	1,55	-1,60	3,21	2,00	-0,05	2,05
1986-2000 (*)	3,18	1,88	1,27	2,17	0,50	1,66
1986-1991	4,11	2,88	1,20	2,98	1,12	1,84
1992-1994	0,59	-1,67	2,30	1,12	-1,20	2,35
1995-2000 (*)	3,56	2,71	0,83	1,88	0,75	1,12

(*) En el cas de les dades d'Europa-15, l'últim any disponible és 1999.

Comparació internacional

Si comparem l'evolució d'aquestes variables en l'economia espanyola amb el conjunt dels quinze països europeus, es constata, per començar, que a Europa el creixement de la productivitat també cau fortament a partir de la meitat de la

dècada de 1970. Durant el primer subperíode, les tres variables van augmentar més ràpidament a Espanya. Són els anys, com ja hem vist, de recuperació del retard acumulat, durant els quals es produeix un acostament important als nivells de renda dels països que avui formen la UE. Durant els anys 1975-85, que comprenen la crisi de la transició i la posada en marxa d'una política antiinflacionista molt estricta, tant l'evolució del producte com la de l'ocupació són clarament pitjors en el cas espanyol. La productivitat encara augmenta substancialment, probablement a causa dels intensos processos de reestructuració productiva d'aquests anys. Finalment, a partir de la meitat de la dècada de 1980, el producte i l'ocupació creixen més de pressa a Espanya que a la resta d'Europa durant els períodes favorables, però també decreixen més ràpidament durant la fase de crisi.

Un dels trets més destacables és la forta desacceleració del creixement de la productivitat que es produeix a Espanya i a la Unió Europea des de mitjan anys setanta.

Aquest és un fenomen bastant general en els països desenvolupats que, si no s'hagués produït, hauria fet que avui l'atur encara fos més elevat. Tanmateix, encara no sabem quines són les causes exactes d'aquest augment de la capacitat de creació d'ocupació de l'economia. Ja hem subratllat el caràcter paradoxal d'aquest fenomen, en una època en què es produeixen importants canvis tecnològics, i també hem assenyalat algunes de les possibles causes explicatives. A més d'aquestes, s'han d'afegir les següents:

- Efecte de l'augment de l'ocupació en els serveis, especialment els serveis públics, tema que analitzarem més endavant.
- Efecte de les polítiques d'intervenció en el mercat de treball, amb mesures de foment directe de l'ocupació i altres (interrupcions de la vida laboral, formació contínua, etc.).
- Efecte de la desregulació i precarització dels mercats de treball que poden haver fet reaparèixer diferents formes de "subocupació", com a estratègies de supervivència per a afrontar les dificultats de l'atur.
- Efecte de les reduccions de les cotitzacions a la seguretat social per a determinats grups de treballadors o dels augmentos de les diferències salarials.
- Efecte de les mesures de "repartiment del treball", com ara el foment del treball a temps parcial o les mesures de reducció de la jornada habitual de treball.

Observeu que, segons quina sigui la causa d'aquest creixement més lent de la productivitat, els efectes en el nivell de benestar de la societat seran molt diferents. En particular, algunes d'aquestes possibles causes porten a un increment de la desigualtat i de la polarització social. D'altres, en canvi, garanteixen un nivell d'ocupació elevat, però amb condicions de treball més homogènies.

Finalment, observeu que la relació de causalitat entre producció i ocupació pot anar en els dos sentits:





Els determinants del nivell d'ocupació

1. Reflexioneu sobre els factors que determinen la demanda de treball.
 2. Entreu al portal d'Internet de l'Institut Nacional d'Estadística (www.ine.es) i busqueu en les sèries històriques de la Comptabilitat Nacional d'Espanya (en la base de dades IneBase) les dades d'ocupació i PIB des de 1980. Calculeu la productivitat com el quocient entre el PIB i el nivell d'ocupació, i també la taxa de creixement. Reconstruiu el gràfic 2 i incorporeu-hi l'evolució de la productivitat.
 3. Reflexioneu sobre la paradoxa que suscita el creixement de la productivitat: d'una banda, el creixement determina el nivell de benestar a llarg termini, per la qual cosa és desitjable que sigui com més elevat millor; de l'altra, com més important sigui el creixement de la productivitat, menys creix l'ocupació, per la qual cosa és desitjable que sigui com més baix millor.
 4. Repasseu les causes que expliquen la desacceleració de la productivitat. Es pot pensar en una recuperació en els anys futurs?
-

Perspectives: el repte de l'ocupació

Hem vist un conjunt de factors que han experimentat profunds canvis a mitjan dècada de 1970. Alguns "cercles virtuoses" del passat s'han convertit en "cercles viciosos". Alguns dels pilars en què se sustentava un sistema que ja era poc estable s'han deteriorat, i algunes de les parets de l'edifici s'han esfondrat. En començar aquesta anàlisi ens preguntem on estava "l'excepcionalitat", si en l'elevat creixement dels "trenta anys gloriosos" o en el moderat, però important, creixement dels "vint-i-cinc anys decebedors".



En altres paraules, són repetibles els "cercles virtuoses" del passat? És a dir, podem tornar a una època de creixement elevat si aconseguim reduir els problemes detectats?

Són repetibles els "cercles virtuoses" del passat?

De fet, molts dels trets dels "trenta anys gloriosos" que hem considerat semblen realment excepcionals. Un d'aquests pot ser la reconstrucció postbèl·lica i la gran operació de transferència de recursos i de tecnologia des dels Estats Units cap a Europa amb l'anomenat Pla Marshall. Però potser el tret més excepcional són els efectes multiplicadors de la transformació de les economies agrícoles i rurals en economies industrials i urbanes. Aquests van ser més importants i van tenir una incidència més general que la que avui pugui tenir el pas a unes economies de serveis. Els arguments que el consum de les societats riques occidentals ha arribat a una certa "saturació" semblen ben fonamentats, malgrat el fet que encara hi ha moltes necessitats bàsiques insatisfetes. Encara que sempre és arriscat aventurar el futur, tot sembla indicar que és possible que el ritme de creixement de les economies europees augmenti si s'apliquen mesures adequades, però no és probable que pugui recuperar els ritmes de creixement assolits els anys cinquanta i seixanta.

Una perspectiva de creixement moderat no implica en absolut una visió pessimista del futur. Unes taxes seculares de creixement del 2,5% no solament són excepcionalment elevades en relació amb la història passada de la humanitat sinó que permeten, en el futur, millores molt significatives del nivell de vida. Una taxa com aquesta, per exemple, indica que al cap de trenta anys la renda real s'haurà duplicat o que al cap de quaranta-cinc anys s'haurà triplicat. Així, doncs, la fi de l'edat "daurada" no implica la fi del progrés econòmic ni, en absolut, que els nostres nèts viuran pitjor que nosaltres.

El problema d'aquestes taxes de creixement és que no garanteixen la creació de tots els llocs de treball que la població voldria tenir. De fet, a causa del creixement econòmic més baix, Europa ha experimentat un increment extraordinari de l'atur. La situació no és nova. L'existència d'uns nivells d'atur elevats ha estat la principal característica de les economies europees durant els altres períodes històrics de creixement lent. El problema de l'atur és el que explica els grans moviments de població des del continent cap al *nou món* i cap als *nous països* que "apareixen" durant el segle XIX i començament de l'actual. Aquest problema també es troba en l'origen de moltes de les pitjors convulsions socials i polítiques d'aquest segle. Com podem avui solucionar aquest problema? Per a respondre a aquesta pregunta, molts països miren cap als Estats Units, que sembla que han trobat la solució. Malgrat el fet que les seves taxes de creixement també són moderades, els Estats Units han aconseguit crear molts llocs de treball i evitar l'augment de l'atur.

Els Estats Units com a model?

Quina "virtut" tenen que no tingui Europa? Alguns ho atribueixen al fet que els mercats estan més liberalitzats

—especialment el mercat de treball— i a uns nivells més baixos de protecció social. D'altres, cada vegada més nombrosos, subratllen els problemes de desigualtat i de degradació social que aquesta situació comporta. El poder adquisitiu dels salaris més baixos ha caigut espectacularment. Els salaris baixos, com l'atur, també produeixen problemes de tot tipus, sobretot quan una ocupació mal pagada no facilita el pas a ocupacions més ben remunerades: els salaris baixos impedeixen la formació d'una família i la integració laboral i són, sens dubte, una de les causes de l'augment de la delinqüència. Com subratlla Richard Freeman (1995), aquest problema té enormes costos tant per als individus com per a la societat. Les xifres no són menyspreables. Segons les dades que presenta aquest autor, el 1993 l'1,9% de la població masculina adulta era a la presó i un 4,7% addicional estava en llibertat provisional o en llibertat vigilada; dues terceres parts dels empresonats tenien sentències superiors a un any i, per tant, eren "presoners de llarga durada". En paraules de Freeman: "Si la població empresonada continua creixent al ritme actual, l'any 2000 la proporció de la població masculina en edat de treballar que serà a la presó o es trobi en una situació d'atur de llarga durada als Estats Units, serà superior a la proporció que hi haurà a Europa d'aturats de llarga durada que perceben prestacions."

No es pot resoldre un problema creant-ne un altre. Tanmateix, els països europeus no poden acceptar passivament el problema de l'atur. Com que els ritmes més baixos de creixement econòmic del futur no són la solució, d'una manera o altra s'ha de trobar, perquè els costos per als individus i la societat són enormes i afecten no solament els aturats, sinó tota la societat. Aquesta és una qüestió que no es pot deixar de banda o minimitzar, com es fa massa sovint (vegeu l'aportació de Sen sobre els costos de l'atur). Des d'un punt de vista econòmic, aquests costos consisteixen en la pèrdua d'ingressos per part de l'individu i la pèrdua de producció per part de la societat. A més, els costos econòmics i socials de l'atur no afecten només el present, sinó també les possibilitats de creixement i de futur progrés. S'han de tenir especialment en compte diversos factors:



Els costos de l'atur segons Amartya Sen, premi Nobel d'economia 1998

"La falta de puestos de trabajo que hoy aflige a Europa causa perjuicios muy diversos, que es preciso deslindar. Para la colectividad, los desembolsos públicos en prestaciones por desempleo constituyen una de las mayores cargas que soportan las economías europeas. Pero incluso a escala individual, los daños del desempleo para quien lo sufre pueden ser mucho más graves de lo que se refleja en las estadísticas de distribución de la riqueza.

Ni que decir tiene que los diferentes problemas están interrelacionados, aunque cada uno encierre su propia significación y sea preciso definirlos por separado. Sus efectos negativos se suman, y tanto aislada como conjuntamente contribuyen a socavar y quebrantar la vida personal y colectiva. Distinguir las diferentes formas en que la falta de trabajo causa problemas no sólo es importante para entender mejor la naturaleza y efectos del desempleo, sino también para idear planes capaces de hacerle frente.

¿Cuáles son, pues, los daños que causa el desempleo masivo, aparte de un nivel bajo de ingresos? La lista tendría que incluir por lo menos las diez consideraciones que se señalan a continuación.

1. *Pérdida de producción y carga para el erario público.* El desempleo entraña un despilfarro de la capacidad productiva, ya que por su culpa no se realiza una parte del potencial de producción del país. Esto es tan evidente que no requiere mayor explicación. Pero conviene subrayar que hay que tener en cuenta no sólo la pérdida de ingresos de los desempleados, sino también las consecuencias que tiene para los demás un menor volumen de producción agregada. En efecto, si los desempleados y sus familias deben ser sostenidos por el Estado, los recursos que se les transfieran habrán de ser detraídos de un menor producto total. De ese modo el desempleo aminora también la riqueza del resto de la población de dos maneras distintas que se refuerzan mutuamente: reduciendo el producto nacional y acrecentando la parte del mismo que ha de destinarse a transferencias de ingresos.
2. *Pérdida de libertad y exclusión social.* Considerando la pobreza desde un punto de vista más general, entre las privaciones de los desempleados figura la falta de libertad, que va mucho más allá de la disminución de ingresos. Una persona que no logra salir del desempleo, aunque reciba el apoyo material de la seguridad social, no tiene mucha libertad de decisión. (...) El reciente interés por la idea de "exclusión social" ha contribuido a destacar la falta de libertad de las personas desfavorecidas para valerse de oportunidades que a otros les resulta fácil aprovechar. El desempleo puede ser un importante factor de exclusión social. Suele repercutir en las oportunidades económicas, por ejemplo los seguros que disfrutan únicamente las personas ocupadas, en las prestaciones médicas y de jubilación, así como en la propia vida del afectado cuando lo margina de muchas actividades colectivas.
3. *Deterioro y pérdida a largo plazo de las aptitudes profesionales.* Del mismo modo que "se aprende trabajando", también "se desaprende" cuando no se practica por falta de trabajo: las aptitudes se reducen por falta de uso. Además, el desempleo puede originar una merma de la capacidad cognoscitiva si la persona desempleada pierde confianza y seguridad. La relación entre motivación (moral de trabajo) y competencia (aptitud) no es fácil de cuantificar pero estudios empíricos (...) han revelado que ese efecto puede llegar a ser muy fuerte.
4. *Daños psicológicos.* El desempleo puede trastornar la vida de los desempleados y provocar intensos sufrimientos psíquicos. (...) Así, un nivel elevado de desempleo suele relacionarse incluso con altas tasas de

suicidio, lo que constituye un indicador de que la experiencia resulta insoportable para las víctimas. (...) Claro está que los desempleados también sufren por las penalidades económicas que su situación comporta, aunque la intensidad de ese sufrimiento se ha reducido considerablemente desde los aciagos tiempos del decenio de 1930, gracias a las prestaciones por desempleo y otras formas de apoyo social. Si la penuria de ingresos fuera el único origen del sufrimiento que acompaña al desempleo, cabría afirmar (como hacen algunos comentaristas europeos) que éste ha dejado de ser un grave mal gracias al amparo generoso del Estado. Hay quien sugiere, incluso, que desde este punto de vista los pobres americanos que trabajan duramente en puestos mal pagados pueden tener más motivos de sufrimiento que los desempleados europeos "liberalmente atendidos por el Estado". Esta tesis no sólo parece una cómoda excusa para no buscar remedio al desempleo, sino que en general resulta poco convincente, por la presunción simplista de que es posible efectuar grandes transferencias de ingresos de esta clase con un costo relativamente bajo, y prolongarlas por tiempo indefinido sin perjuicio para la economía. Ciñéndonos al presente contexto, resulta poco convincente como respuesta a la cuestión del "daño psicológico" porque el sufrimiento causado no se debe sólo a la escasez de ingresos sino también a otras privaciones, entre ellas la pérdida de la propia estima y el abatimiento que produce verse dependiente y sentirse inútil e improductivo. (...) El desempleo puede ser especialmente dañino, y a la larga conducir a la pérdida de la estima propia en los jóvenes que han perdido su empleo y en los que aspiran a trabajar, sin conseguirlo, al finalizar sus estudios. (...)

5. *Mala salud y mortalidad.* El desempleo también puede conducir a enfermedades clínicamente identificables y a tasas más elevadas de mortalidad (no sólo debidas al aumento de los suicidios). Hasta cierto punto esto puede ser consecuencia de la pérdida de ingresos y medios materiales, pero también tienen parte en ello el abatimiento, la pérdida de la estima propia y la falta de motivación que nacen del desempleo persistente. (...)
6. *Pérdida de la motivación y apartamiento indefinido del trabajo.* El desaliento provocado por el desempleo puede debilitar la motivación e inducir al desempleado de larga duración a la resignación y la pasividad. Algunos autores han sugerido lo contrario, esto es, que la necesidad de superar su problema puede hacer que los desempleados reaccionen con más viveza (...). Sin embargo, está bien comprobado que el efecto más corriente, sobre todo en los casos de desempleo de larga duración, es el desaliento y la apatía. Y la persona descorazonada corre el riesgo de quedarse sin empleo indefinidamente, de perderlo si lo consigue y de verse cada vez más pobre (...). El desaliento que se produce cuando hay una escasez aguda de puestos de trabajo puede ser muy perjudicial para la búsqueda de un empleo. (...) Esta cuestión general repercute también en la composición y variación de lo que se considera "población activa". Un desempleo prolongado puede significar que para las personas en edad laboral se torne borrosa la frontera entre "formar parte de la población activa pero estar sin trabajo" y "no formar parte de la población activa".
7. *Ruptura de relaciones humanas y quebranto de la vida familiar.* El desempleo puede causar estragos en las relaciones sociales (...). También puede debilitar la armonía y la cohesión en el seno de la familia. Hasta cierto punto, estas consecuencias emanan de la pérdida de la confianza en uno mismo (unida a la reducción de los medios económicos), pero la pérdida de una vida de trabajo organizada puede constituir en sí misma una grave privación. Además, este tipo de ruptura puede acarrear una crisis de identidad (...).
8. *Desigualdad racial y entre hombres y mujeres.* El desempleo también puede tener una importante influencia causal en el aumento de las tensiones étnicas y de las divisiones entre hombres y mujeres. Cuando los puestos de trabajo escasean, los colectivos más afectados suelen ser las minorías, y especialmente algunos sectores de las comunidades de inmigrantes, lo que dificulta la integración de los inmigrantes legales en la vida normal de la sociedad. Además, dado que a menudo se considera que los inmigrantes son personas que compiten por el empleo (o que "se llevan" los empleos de otros), el desempleo alimenta la intolerancia y el racismo. Esta cuestión ha ocupado un lugar destacado en las campañas electorales recientes de algunos países europeos. Las divisiones entre hombres y mujeres también se endurecen en épocas de desempleo generalizado, y es frecuente que entonces la entrada de la mujer en la vida laboral se vea particularmente obstaculizada. (...)
9. *Pérdida de valores sociales y de responsabilidad.* También hay constancia de que el desempleo en gran escala tiende a debilitar algunos valores sociales. Los afectados por una falta de trabajo persistente pueden caer en una actitud de escepticismo respecto a la justicia de las instituciones sociales y acostumbrarse a depender de los demás, con efectos perniciosos para el sentido de la responsabilidad y la confianza en uno mismo. En cuanto a la relación que se observa entre la delincuencia y el desempleo juvenil, es obvio que en ella tienen un papel importante las privaciones materiales de los desempleados, pero en parte responde también a influencias psicológicas, como son el sentirse excluido y el resentimiento contra un mundo que no ofrece la oportunidad de ganarse la vida honradamente. En general, la cohesión social tropieza con serias dificultades cuando la sociedad aparece netamente dividida entre una mayoría de personas que disponen de un empleo cómodo y una minoría —a menudo una gran minoría— de seres humanos desempleados y "rechazados".
10. *Inflexibilidad organizativa y freno a la innovación técnica.* (...) En un clima de desempleo generalizado, cuando abandonar la ocupación actual puede conducir a un largo período de inactividad, puede ocurrir que cualquier reorganización económica que implique pérdida de puestos de trabajo suscite fuertes resistencias. Por el contrario, si el nivel general de desempleo es muy bajo y los trabajadores expulsados pueden estar seguros de volver a colocarse fácilmente, es menos probable que la reorganización encuentre resistencia. Cabe sostener

que la economía de los Estados Unidos se ha beneficiado de su nivel relativamente alto de empleo, que ha hecho que su reorganización y racionalización fueran más fáciles que en Europa. Aunque en general los trabajadores de una empresa pueden tener buenos motivos para no querer cambiar de empleo, el castigo que supone perder el puesto de trabajo es mucho mayor cuando la alternativa es sólo la inactividad, tal vez por mucho tiempo. De ahí que el desempleo contribuya al estancamiento tecnológico a través de la inflexibilidad organizativa, con el consiguiente perjuicio para la eficiencia económica y la competitividad internacional. Lo mismo se puede decir de otros tipos de cambios organizativos, por ejemplo, elevar la edad de jubilación por haberse prolongado la vida en buenas condiciones de salud, ya que todo cambio de este género se percibe como muy amenazador en las economías que padecen altos niveles de desempleo.

Amartya Kumar, S. 1997: "Desigualdad y desempleo en la Europa contemporánea". *Revista Internacional del Trabajo* (vol. 116, núm. 2, pàg. 174-177). Disponible al portal d'internet de la OIT en format pdf (www.ilo.org).

L'atur crea atur.

Avui l'atur és el principal enemic dels sistemes de protecció social.

L'atur és la principal causa de desintegració social i el principal fre al progrés social i de les llibertats.



L'atur crea atur. L'atur produeix efectes molt negatius en l'anomenat "capital humà", el recurs estratègic més important de les economies avançades. Els períodes d'atur prolongats representen una pèrdua de coneixements i de motivació pel treball. L'eficàcia dels sistemes de formació també se'n ressent. Quan els estudiants tenen dubtes ben fundats sobre si podran o no posar en pràctica i desenvolupar els coneixements que adquireixen, desapareixen molts dels estímuls indispensables per a un bon procés d'aprenentatge. El sistema educatiu es converteix, en part, en un "aparcament" i el procés d'aprenentatge es redueix a l'acumulació de "credencials", més que de coneixements, que permetin de situar-se com més amunt millor en les cues que es formen davant dels llocs de treball que tard o d'hora quedaran disponibles. Més generalment, la por de l'atur és el fre principal en les nostres societats a les innovacions organitzatives i tecnològiques, necessàries per a resoldre aquest problema. A més, aquests efectes de l'atur són persistents i es deixen sentir durant molt de temps.



Avui l'atur és el principal enemic dels sistemes de protecció social. L'atur també representa una amenaça per a aquesta peça bàsica de l'estat de benestar, i no solament pels elevats costos financers que comporten les prestacions de substitució d'ingressos dels aturats. El "cost fiscal" de l'atur va molt més lluny. Les situacions de necessitat que es creen han fet socialment acceptable l'abús d'altres prestacions, com les de malaltia o invalidesa. També han justificat el recurs massiu a mesures extraordinàriament oneroses de jubilacions anticipades. Aquestes mesures no representen solament un cost financer molt elevat per als sistemes de protecció social, sinó també un malbaratament enorme de recursos productius i de capacitat de treball amb una experiència que podria ser molt valuosa. L'atur explica bona part dels desequilibris actuals i esperats dels sistemes de pensions.



L'atur és la principal causa de desintegració social i el principal fre al progrés social i de les llibertats. L'atur comporta en si mateixa una pèrdua de perspectives i de llibertat per als individus afectats, fins i tot encara que les seves necessitats econòmiques immediates estiguin cobertes. A més, l'atur alimenta tots els fenòmens de rebuig del proïsme, de racisme i de xenofòbia, i revifa el suport a les polítiques defensives i insolidàries. L'atur també limita l'experimentació i la introducció d'innovacions organitzatives a les empreses i en altres àmbits de la societat que podrien afavorir simultàniament l'eficàcia i l'equitat. Al contrari, els nivells d'atur elevats fan que reapareguin unes pràctiques socials (com el treball infantil, les jornades de treball inacceptablement llargues, les condicions de treball perilloses, etc.) que després de moltes lluites havien disminuït. Les conseqüències negatives de l'atur no afecten solament els aturats i el seu entorn més immediat, sinó que també afecten capes molt àmplies de població i els mecanismes fonamentals d'integració i progrés social.

Què s'ha de fer per a solucionar el problema de l'atur?

Aquesta és una pregunta fonamental. És molt probable que les nostres societats s'hagin d'adaptar a ritmes de creixement inferiors als del període "excepcional" dels trenta anys gloriosos, i aquesta és una perspectiva que se sol prendre seriosament. És un problema que no pot ser relegat, fins i tot als països on les prestacions de l'estat de benestar són "generoses". El treball és el mecanisme principal d'integració personal i social. També és el mecanisme més eficaç (en comparació amb totes les alternatives imaginables) per a distribuir "capacitat adquisitiva". En última

instància, sense treball no hi haurà compradors ni producció.

En el cas espanyol, la tasca que cal fer és doble, ja que la magnitud del problema també és el doble de la que es dóna als països del nostre entorn. S'han de recuperar, abans que res, els retards històrics de la nostra economia i s'ha d'aprendre tot el possible sobre les experiències dels països que, malgrat els seus propis problemes, han aconseguit avançar més.

No és cap banalitat dir que el greu problema de l'atur només se solucionarà creant llocs de treball. Per això, trobar les mesures que permeten de reduir-lo exigeix entendre bé els processos de creació i destrucció d'ocupació.

Això és el que es pretén aconseguir al llarg d'aquest curs, analitzant els principals determinants de les transformacions estructurals de l'ocupació, és a dir, el procés de "creació destructiva" que caracteritza tota economia dinàmica. L'objectiu últim de totes les anàlisis que desenvoluparem és molt ambiciós: tenir els elements que permetin d'entendre com es pot aconseguir crear més llocs de treball i, alhora, que els llocs que es creïn tinguin un nivell de "qualitat" (en salaris, en estabilitat i en condicions de treball) raonable. Avui, aquest és el principal repte econòmic i social que han d'afrontar les nostres societats: **el repte de l'ocupació**.



Perspectives: el repte de l'ocupació

1. Reflexioneu sobre el model de creació d'ocupació dels Estats Units. Fins a quin punt és possible importar-lo a Europa?
2. Repasseu els costos de l'atur plantejats pel text de Sen i relacioneu-los amb casos concrets que conegueu del vostre entorn social i regional.



Els costos de l'atur segons Amartya Sen, premi Nobel d'economia 1998

"La falta de puestos de trabajo que hoy aflige a Europa causa perjuicios muy diversos, que es preciso deslindar. Para la colectividad, los desembolsos públicos en prestaciones por desempleo constituyen una de las mayores cargas que soportan las economías europeas. Pero incluso a escala individual, los daños del desempleo para quien lo sufre pueden ser mucho más graves de lo que se refleja en las estadísticas de distribución de la riqueza.

Ni que decir tiene que los diferentes problemas están interrelacionados, aunque cada uno encierre su propia significación y sea preciso definirlos por separado. Sus efectos negativos se suman, y tanto aislada como conjuntamente contribuyen a socavar y quebrantar la vida personal y colectiva. Distinguir las diferentes formas en que la falta de trabajo causa problemas no sólo es importante para entender mejor la naturaleza y efectos del desempleo, sino también para idear planes capaces de hacerle frente.

¿Cuáles son, pues, los daños que causa el desempleo masivo, aparte de un nivel bajo de ingresos? La lista tendría que incluir por lo menos las diez consideraciones que se señalan a continuación.

1. *Pérdida de producción y carga para el erario público.* El desempleo entraña un despilfarro de la capacidad productiva, ya que por su culpa no se realiza una parte del potencial de producción del país. Esto es tan evidente que no requiere mayor explicación. Pero conviene subrayar que hay que tener en cuenta no sólo la pérdida de ingresos de los desempleados, sino también las consecuencias que tiene para los demás un menor volumen de producción agregada. En efecto, si los desempleados y sus familias deben ser sostenidos por el Estado, los recursos que se les transfieran habrán de ser detraídos de un menor producto total. De ese modo el desempleo aminora también la riqueza del resto de la población de dos maneras distintas que se refuerzan mutuamente: reduciendo el producto nacional y acrecentando la parte del mismo que ha de destinarse a transferencias de ingresos.
2. *Pérdida de libertad y exclusión social.* Considerando la pobreza desde un punto de vista más general, entre las privaciones de los desempleados figura la falta de libertad, que va mucho más allá de la disminución de ingresos. Una persona que no logra salir del desempleo, aunque reciba el apoyo material de la seguridad social, no tiene mucha libertad de decisión. (...) El reciente interés por la idea de "exclusión social" ha contribuido a destacar la falta de libertad de las personas desfavorecidas para valerse de oportunidades que a otros les resulta fácil aprovechar. El desempleo puede ser un importante factor de exclusión social. Suele repercutir en las oportunidades económicas, por ejemplo los seguros que disfrutaban únicamente las personas ocupadas, en las prestaciones médicas y de jubilación, así como en la propia vida del afectado cuando lo margina de muchas actividades colectivas.
3. *Deterioro y pérdida a largo plazo de las aptitudes profesionales.* Del mismo modo que "se aprende

trabajando", también "se desaprende" cuando no se practica por falta de trabajo: las aptitudes se reducen por falta de uso. Además, el desempleo puede originar una merma de la capacidad cognoscitiva si la persona desempleada pierde confianza y seguridad. La relación entre motivación (moral de trabajo) y competencia (aptitud) no es fácil de cuantificar pero estudios empíricos (...) han revelado que ese efecto puede llegar a ser muy fuerte.

4. *Daños psicológicos.* El desempleo puede trastornar la vida de los desempleados y provocar intensos sufrimientos psíquicos. (...) Así, un nivel elevado de desempleo suele relacionarse incluso con altas tasas de suicidio, lo que constituye un indicador de que la experiencia resulta insoportable para las víctimas. (...) Claro está que los desempleados también sufren por las penalidades económicas que su situación comporta, aunque la intensidad de ese sufrimiento se ha reducido considerablemente desde los aciagos tiempos del decenio de 1930, gracias a las prestaciones por desempleo y otras formas de apoyo social. Si la penuria de ingresos fuera el único origen del sufrimiento que acompaña al desempleo, cabría afirmar (como hacen algunos comentaristas europeos) que éste ha dejado de ser un grave mal gracias al amparo generoso del Estado. Hay quien sugiere, incluso, que desde este punto de vista los pobres americanos que trabajan duramente en puestos mal pagados pueden tener más motivos de sufrimiento que los desempleados europeos "liberalmente atendidos por el Estado". Esta tesis no sólo parece una cómoda excusa para no buscar remedio al desempleo, sino que en general resulta poco convincente, por la presunción simplista de que es posible efectuar grandes transferencias de ingresos de esta clase con un costo relativamente bajo, y prolongarlas por tiempo indefinido sin perjuicio para la economía. Ciñéndonos al presente contexto, resulta poco convincente como respuesta a la cuestión del "daño psicológico" porque el sufrimiento causado no se debe sólo a la escasez de ingresos sino también a otras privaciones, entre ellas la pérdida de la propia estima y el abatimiento que produce verse dependiente y sentirse inútil e improductivo. (...) El desempleo puede ser especialmente dañino, y a la larga conducir a la pérdida de la estima propia en los jóvenes que han perdido su empleo y en los que aspiran a trabajar, sin conseguirlo, al finalizar sus estudios. (...)
5. *Mala salud y mortalidad.* El desempleo también puede conducir a enfermedades clínicamente identificables y a tasas más elevadas de mortalidad (no sólo debidas al aumento de los suicidios). Hasta cierto punto esto puede ser consecuencia de la pérdida de ingresos y medios materiales, pero también tienen parte en ello el abatimiento, la pérdida de la estima propia y la falta de motivación que nacen del desempleo persistente. (...)
6. *Pérdida de la motivación y apartamiento indefinido del trabajo.* El desaliento provocado por el desempleo puede debilitar la motivación e inducir al desempleado de larga duración a la resignación y la pasividad. Algunos autores han sugerido lo contrario, esto es, que la necesidad de superar su problema puede hacer que los desempleados reaccionen con más viveza (...). Sin embargo, está bien comprobado que el efecto más corriente, sobre todo en los casos de desempleo de larga duración, es el desaliento y la apatía. Y la persona descorazonada corre el riesgo de quedarse sin empleo indefinidamente, de perderlo si lo consigue y de verse cada vez más pobre (...). El desaliento que se produce cuando hay una escasez aguda de puestos de trabajo puede ser muy perjudicial para la búsqueda de un empleo. (...) Esta cuestión general repercute también en la composición y variación de lo que se considera "población activa". Un desempleo prolongado puede significar que para las personas en edad laboral se torne borrosa la frontera entre "formar parte de la población activa pero estar sin trabajo" y "no formar parte de la población activa".
7. *Ruptura de relaciones humanas y quebranto de la vida familiar.* El desempleo puede causar estragos en las relaciones sociales (...). También puede debilitar la armonía y la cohesión en el seno de la familia. Hasta cierto punto, estas consecuencias emanan de la pérdida de la confianza en uno mismo (unida a la reducción de los medios económicos), pero la pérdida de una vida de trabajo organizada puede constituir en sí misma una grave privación. Además, este tipo de ruptura puede acarrear una crisis de identidad (...).
8. *Desigualdad racial y entre hombres y mujeres.* El desempleo también puede tener una importante influencia causal en el aumento de las tensiones étnicas y de las divisiones entre hombres y mujeres. Cuando los puestos de trabajo escasean, los colectivos más afectados suelen ser las minorías, y especialmente algunos sectores de las comunidades de inmigrantes, lo que dificulta la integración de los inmigrantes legales en la vida normal de la sociedad. Además, dado que a menudo se considera que los inmigrantes son personas que compiten por el empleo (o que "se llevan" los empleos de otros), el desempleo alimenta la intolerancia y el racismo. Esta cuestión ha ocupado un lugar destacado en las campañas electorales recientes de algunos países europeos. Las divisiones entre hombres y mujeres también se endurecen en épocas de desempleo generalizado, y es frecuente que entonces la entrada de la mujer en la vida laboral se vea particularmente obstaculizada. (...)
9. *Pérdida de valores sociales y de responsabilidad.* También hay constancia de que el desempleo en

gran escala tiende a debilitar algunos valores sociales. Los afectados por una falta de trabajo persistente pueden caer en una actitud de escepticismo respecto a la justicia de las instituciones sociales y acostumbrarse a depender de los demás, con efectos perniciosos para el sentido de la responsabilidad y la confianza en uno mismo. En cuanto a la relación que se observa entre la delincuencia y el desempleo juvenil, es obvio que en ella tienen un papel importante las privaciones materiales de los desempleados, pero en parte responde también a influencias psicológicas, como son el sentirse excluido y el resentimiento contra un mundo que no ofrece la oportunidad de ganarse la vida honradamente. En general, la cohesión social tropieza con serias dificultades cuando la sociedad aparece netamente dividida entre una mayoría de personas que disponen de un empleo cómodo y una minoría –a menudo una gran minoría– de seres humanos desempleados y "rechazados".

10. *Inflexibilidad organizativa y freno a la innovación técnica.* (...) En un clima de desempleo generalizado, cuando abandonar la ocupación actual puede conducir a un largo período de inactividad, puede ocurrir que cualquier reorganización económica que implique pérdida de puestos de trabajo suscite fuertes resistencias. Por el contrario, si el nivel general de desempleo es muy bajo y los trabajadores expulsados pueden estar seguros de volver a colocarse fácilmente, es menos probable que la reorganización encuentre resistencia. Cabe sostener que la economía de los Estados Unidos se ha beneficiado de su nivel relativamente alto de empleo, que ha hecho que su reorganización y racionalización fueran más fáciles que en Europa. Aunque en general los trabajadores de una empresa pueden tener buenos motivos para no querer cambiar de empleo, el castigo que supone perder el puesto de trabajo es mucho mayor cuando la alternativa es sólo la inactividad, tal vez por mucho tiempo. De ahí que el desempleo contribuya al estancamiento tecnológico a través de la inflexibilidad organizativa, con el consiguiente perjuicio para la eficiencia económica y la competitividad internacional. Lo mismo se puede decir de otros tipos de cambios organizativos, por ejemplo, elevar la edad de jubilación por haberse prolongado la vida en buenas condiciones de salud, ya que todo cambio de este género se percibe como muy amenazador en las economías que padecen altos niveles de desempleo.

Amartya Kumar, S. 1997: "Desigualdad y desempleo en la Europa contemporánea". *Revista Internacional del Trabajo* (vol. 116, núm. 2, pàg. 174-177). Disponible al portal d'internet de la OIT en format pdf (www.ilo.org).

3. Té solució el problema de l'atur? Quin és el "repte de l'ocupació"?
4. Tenint en compte les explicacions sobre les causes determinants del nivell de l'ocupació i les reflexions sobre aquest nivell, considereu que el repartiment del treball és una solució al problema de l'atur?
-

Autoavaluació

1. Segons les estimacions de Bairoch, entre 1750 i 1900 la renda per càpita dels països actualment anomenats "desenvolupats" es va multiplicar per...
- a. deu.
 - b. vint.
 - c. cinquanta.
 - d. cent.



b. vint.

2. El període denominat els "trenta anys gloriosos" correspon a...
- a. la Revolució Industrial.
 - b. el període entre les dues guerres mundials.
 - c. el període que va seguir a la Segona Guerra Mundial.
 - d. les tres últimes dècades del segle XIX.



c. el període que va seguir a la Segona Guerra Mundial.

3. "Les economies capitalistes han tendit històricament a créixer molt de pressa, de manera que el període que es pot considerar excepcional és el denominat dels "vint-i-cinc anys decebedors", més que el conegut com a "edat d'or del capitalisme". És cert o fals? Expliqueu-ho.



Fals; més aviat sembla que els "trenta anys gloriosos" són l'excepció quan s'adopta una perspectiva històrica.

4. "Els dos pobles de Fourastié són una metàfora dels canvis que van tenir lloc en els països capitalistes durant el període dels "trenta anys gloriosos". És cert o fals? Expliqueu-ho.



Cert; de fet, els dos pobles de Fourastié són el mateix, però examinats amb un desfasament de trenta anys, precisament els "trenta gloriosos".

5. Quin dels "fets estilitzats" següents no caracteritza el període dels "trenta anys gloriosos"?
- El creixement agregat de l'ocupació.
 - El fort creixement econòmic.
 - Els forts canvis estructurals.
 - Unes fortes tensions salarials.
 - Tots els anteriors descriuen correctament el període esmentat.



d. Unes fortes tensions salarials.

6. Quin dels "fets estilitzats" següents no caracteritza el període dels "trenta anys gloriosos"?
- El fort creixement de la productivitat
 - El model de la família urbana tradicional.
 - El neocorporativisme.
 - Un fort dinamisme de la inversió.
 - Tots els anteriors descriuen correctament el període esmentat.



e. Tots els anteriors descriuen correctament el període esmentat.

7. Quina de les afirmacions següents recull millor l'evolució històrica del capitalisme espanyol?
- "Espanya s'assembla als països actualment subdesenvolupats, encara que aconsegueix créixer durant el segle XX".
 - "Espanya es va industrialitzar com els altres països europeus, però per diverses circumstàncies la revolució industrial va fracassar"
 - "Espanya no s'ajusta als patrons de creixement dels països actualment desenvolupats ni tampoc als dels països subdesenvolupats".



b. "Espanya es va industrialitzar com els altres països europeus, però per diverses circumstàncies la revolució industrial hi va fracassar".

8. Quin dels "fets estilitzats" següents no caracteritza el període dels "vint-i-cinc anys decebedors"?
- El creixement més baix de la producció.
 - El creixement més baix de la productivitat.
 - L'estabilització de la demanda de molts productes.
 - Un dinamisme de la inversió més baix.
 - Tots els anteriors descriuen correctament el període esmentat.



e. Tots els anteriors descriuen correctament el període esmentat.

9. Quin dels "fets estilitzats" següents no caracteritza el període dels "vint-i-cinc anys decebedors"?
- Un augment del proteccionisme i les barreres al comerç internacional.
 - Una forta caiguda de l'afiliació sindical.
 - Un augment continu de la despesa en protecció social.

- d. Una ruptura del consens salarial del període de la postguerra.
- e. Tots els anteriors descriuen correctament el període esmentat.



a. Un augment del proteccionisme i les barreres al comerç internacional.

10. Quina de les afirmacions següents no caracteritza la situació de l'economia espanyola al començament del segle XXI?
- a. La taxa d'atur continua essent molt superior a la dels altres països europeus.
 - b. L'economia espanyola té un tipus d'especialització clarament definit.
 - c. L'estat de benestar espanyol continua presentant notables mancances.
 - d. Els mercats de treball no tenen un marc institucional adequat.



b. L'economia espanyola té un tipus d'especialització clarament definit.

11. "El nombre d'anys en què l'ocupació ha crescut a Espanya ha estat el mateix que el nombre d'anys en què ha disminuït. Aquesta és la raó per la qual es pensa que l'economia espanyola és poc creadora d'ocupació a llarg termini". És cert o fals? Raoneu-ho.



Fals; l'ocupació va créixer durant més anys, però les crisis van ser més intenses que els processos de creixement, la qual cosa explica el creixement moderat de l'ocupació a llarg termini.

12. Quina de les afirmacions següents és correcta en relació amb l'evolució general de l'ocupació a Espanya entre 1960 i 2001?
- a. L'ocupació ha crescut de manera persistent durant tot el període.
 - b. L'ocupació ha disminuït de manera persistent durant tot el període.
 - c. L'ocupació ha crescut i disminuït de manera erràtica.
 - d. L'ocupació ha seguit uns períodes cíclics clarament delimitats en el temps.



d. L'ocupació ha seguit uns períodes cíclics clarament delimitats en el temps.

13. Quina de les afirmacions següents no és correcta en relació amb l'evolució general de l'ocupació a Espanya entre 1960 i 2001?
- a. La crisi del final de la dècada de 1970 i principi de la de 1980 va ser més llarga, però menys intensa, que la del principi de la dècada de 1990.
 - b. El creixement de l'ocupació durant el període de desenvolupament franquista va ser tan ràpid com el del final de segle.
 - c. El creixement de l'ocupació de la segona meitat de la dècada de 1980 va ser tan intens com el registrat deu anys més tard.
 - d. El creixement de l'ocupació durant la dècada de 1960 no va ser gaire intens des d'un punt de vista quantitatiu, però va produir grans canvis des del punt de vista de l'estructura de l'ocupació.
 - e. Totes les afirmacions anteriors són correctes.



b. El creixement de l'ocupació durant el període de desenvolupament franquista va ser tan ràpid com el del final de segle.

14. L'explicació del nivell d'ocupació basat en la demanda de treball representa implícitament que:
- a. La demanda de treball és perfectament elàstica.
 - b. L'oferta de treball és perfectament inelàstica.
 - c. La demanda de treball és perfectament inelàstica.
 - d. L'oferta de treball és perfectament elàstica.



d. L'oferta de treball és perfectament elàstica.

15. Quin dels factors següents no es pot considerar com a causant del recent descens de la productivitat a Espanya i a Europa?
- El descens de la despesa en inversió.
 - Les polítiques d'intervenció directa en el mercat de treball.
 - Les mesures de "repartiment del treball"
 - La desregulació dels mercats de treball.



a. El descens de la despesa en inversió.

16. Quina de les afirmacions següents caracteritza els costos de l'atur?
- L'atur és la principal causa de la desintegració social.
 - L'atur crea problemes en els sistemes de protecció social.
 - L'atur genera una pèrdua de producció i constitueix una càrrega per a l'erari públic.
 - L'atur crea atur.
 - Cap de les anteriors.
 - Totes les anteriors.



f. Totes les anteriors.

17. En què consisteix "el repte de l'ocupació"?
- A tornar a aconseguir un fort creixement de la productivitat.
 - A reduir com més millor el temps de treball.
 - A crear un nombre suficient de llocs de treball.
 - A obrir els mercats internacionals i liberalitzar els mercats de capitals.
 - Cap de les anteriors.
 - Totes les anteriors.



c. A crear un nombre suficient de llocs de treball.

Resum

En aquest primer mòdul del curs s'han estudiat les qüestions generals que afecten la situació de l'ocupació en els països capitalistes avançats i, en particular, a Espanya.

- El punt de partida ha estat la consideració de l'evolució a llarg termini de les economies esmentades, ja que només una perspectiva històrica adequada permet d'adquirir els elements necessaris per a comprendre la situació més recent. Les economies desenvolupades actualment es van mantenir durant molts segles bastant estancades. Tanmateix, entre 1750 i 1900, la seva renda real per habitant va créixer de manera espectacular. No va succeir el mateix als països que avui formen l'anomenat Tercer Món, on la renda va créixer molt lentament al llarg d'aquest període, la qual cosa ha ampliat les diferències entre els nivells de vida d'aquests dos móns.
- En segon lloc, s'ha considerat el període denominat "els trenta anys gloriosos" o "edat d'or del capitalisme", que inclou, aproximadament, les tres dècades que van seguir al final de la Segona Guerra Mundial". La metàfora de Fourastié dels "dos pobles" ha servit per a apreciar els canvis tan significatius que es van produir durant aquell període, que posteriorment s'han sintetitzat en dotze "fets estilitzats", referits tant al model de creixement econòmic i a la situació del mercat de treball com als canvis socials i institucionals.
- L'aplicació de l'anàlisi de l'era daurada del capitalisme al cas espanyol indica que el període de creixement de l'economia espanyola no va ser ni tan llarg ni tan "gloriós". De fet, l'anàlisi de les arrels històriques del retard espanyol revela que Espanya es va industrialitzar aviat, seguint el model dels altres països europeus, però que tota una sèrie de factors endògens van impedir que aquesta industrialització prosperés i van deixar l'economia en una situació letàrgica, que es va agreujar durant els primers anys de la dictadura franquista.
- Al període daurat de creixement del capitalisme occidental va seguir un altre que s'ha denominat "els vint-i-cinc anys decebedors". Després d'analitzar els canvis microsocials al poble de Fourastié, s'han repassat els nous "fets estilitzats" d'aquest període i s'ha distingit, de nou, entre els factors relacionats amb el sistema econòmic i el mercat de treball i els referents als canvis socials i institucionals, que han representat la ruptura del vell "pacte social".

5. A continuació s'han analitzat les peculiaritats del cas espanyol, en especial la incidència més elevada de l'atur. En un primer intent d'explicar-la, s'ha analitzat l'evolució general del nivell d'ocupació des de 1960 i s'ha assenyalat l'existència de cinc subperíodes cíclics, tres de creixement de l'ocupació i dos de fortes crisis.
6. Repassant els conceptes estudiats en el primer curs d'*Economia del treball*, s'ha plantejat que el principal determinant del nivell de l'ocupació és la demanda de treball. S'han recordat els determinants d'aquesta demanda i s'ha il·lustrat la complexitat dels factors subjacents comparant, en el cas espanyol, el creixement de l'ocupació i el del PIB, i també el del seu quocient, la productivitat.
7. Finalment, s'han plantejat les possibles solucions al problema de l'atur. Després de veure que el creixement històric de les economies capitalistes és insuficient, descartar el model dels Estats Units per a resoldre un problema creant-ne un altre, i insistir en els significatius costos socials que té l'atur, s'ha plantejat el "repte de l'ocupació", és a dir, la necessitat de crear més llocs de treball, de tornar a aconseguir un fort creixement econòmic per a posar fi a aquesta xacra econòmica i social que és l'atur.

Activitats

L'evolució a llarg termini de l'economia i dels mercats de treball

1. Contrasteu, amb les dades de Bairoch, l'experiència històrica de les economies desenvolupades amb les que actualment constitueixen els països del Tercer Món.



La renda dels països desenvolupats es va multiplicar per vint entre 1740 i 1900, mentre que la dels països subdesenvolupats es va multiplicar per 2,3.

Nivells de renda per habitant, 1750-1990 (en dòlars i preus dels EUA de 1960)					
				% variació anual	
Anys	1. Tercer Món	2. Països desenvolupats	2/1	1	2
1750	188	182	0,97	--	--
1800	188	198	1,05	0,00	0,17
1913	192	662	3,45	0,03	1,93
1950	214	1.180	5,51	0,29	1,57
1970	340	2.540	7,47	2,34	3,91
1980	390	2.920	7,49	1,38	1,40
1990	430	3.490	8,12	0,98	1,80
1990/1750	2,29	19,18	--	0,44	1,57

Font: estimacions de Bairoch (1993)

2. Observeu la diferència a Europa entre el creixement del PIB per habitant i el PIB per habitant i hora, i relacioneu-ho amb l'evolució de la jornada laboral.
3. Repasseu el contrast que hi ha entre el període dels "trenta anys gloriosos" i els "vint-i-cinc anys decebedors".

Els "trenta anys gloriosos" (o "l'edat d'or del capitalisme"). Una visió "microsocial"

1. Relacioneu els avenços aconseguits en els "trenta anys gloriosos" amb les diferències entre els dos pobles de Fourastié.
2. Intenteu d'aplicar el model dels "dos pobles" de Fourastié a algun cas proper que pugueu conèixer.
3. Reflexioneu sobre els deu punts que caracteritzen l'edat daurada del capitalisme pel que fa a l'economia i el mercat de treball i intenteu-los de classificar en cada un d'aquests dos apartats.
4. Penseu en el paper de les institucions socials en l'estabilitat del sistema econòmic capitalista; considereu, en especial, el paper exercit per la família i les poques transformacions que va experimentar durant el període considerat.
5. Considereu les possibilitats que al segle XXI sorgeixi una nova edat daurada del capitalisme similar a l'estudiada, sobretot tenint en compte les dades que situen aquest període com a excepcional quan s'adopta

una perspectiva més llarga de l'evolució històrica.

Ni trenta ni tan "gloriosos": el cas espanyol

1. Reflexioneu sobre les diferències que hi ha entre el creixement espanyol i el de les altres economies capitalistes.
2. Analitzeu les arrels històriques del retard econòmic espanyol.

Els "vint-i-cinc anys decebedors"

1. Compareu les característiques dels "vint-i-cinc anys decebedors" amb les dels "trenta anys gloriosos" pel que fa a l'economia i el mercat de treball.
2. Compareu l'evolució de la població activa a Europa i als Estats Units.



Evolució a mig termini del mercat de treball a Europa (tant per cent de variació anual mitjana)			
	Dècades de:		
	1960	1970	1980
Població 15-64	0,5	0,7	0,7
Taxa d'activitat	-0,4	0,0	0,1
Població activa	0,2	0,7	0,8
Població ocupada	0,2	0,4	0,5
Variació de l'atur	0,0	0,3	0,3
Variació de la taxa d'ocupació	-0,3	-0,3	-0,3

Font: reproduït d'OCDE (1996, vol. 1, pàg. 79).

Evolució a mig termini del mercat de treball a Amèrica del Nord (tant per cent de variació anual acumulativa)			
	Dècades de:		
	1960	1970	1980
Població 15-64	1,6	1,8	1,0
Taxa d'activitat	0,1	0,8	0,7
Població activa	1,8	2,6	1,7
Població ocupada	1,9	2,3	1,7
Variació de l'atur	-0,1	0,3	0,0
Variació de la taxa d'ocupació	0,3	0,5	0,7

Font: reproduït d'OCDE (1996, pàg. 79).

3. Considereu la importància de les institucions socials durant el període de crisi, especialment en relació amb el seu paper durant el període d'apogeu anterior.
4. Reflexioneu sobre els canvis en el model familiar que s'esmenta en el text i la seva incidència en les pautes demogràfiques de la població (nupcialitat, natalitat, migracions).
5. Considereu les dades sobre despesa en protecció social. Comproveu que efectivament la despesa social ha tendit a augmentar a la majoria dels països. Què es pot dir del cas espanyol?



Les despeses en protecció social a Europa, 1970-1999								
	1970	1980	1991	1999	1970	1980	1991	1999
Països	Despeses totals en % del PIB				Íd. sense prestacions per atur			
Bèlgica	18,7	28,0	26,7	28,2	18,2	25,6	24,6	24,8
Dinamarca	19,6	28,7	29,8	29,4	19,2	25,7	26,3	26,1
Alemanya	21,5	28,7	26,6	29,6	21,3	27,9	25,7	27,0
Grècia	nd	12,2	20,7	25,5	nd	11,9	nd	24,0
Espanya	nd	18,1	21,4	20,0	nd	15,4	17,7	17,4
França	19,2	25,4	28,7	30,3	19,0	24,3	27,0	28,1
Irlanda	13,2	21,6	21,3	14,7	9,4	20,1	18,6	13,1
Itàlia	17,4	19,4	24,4	25,3	17,4	19,0	24,0	24,7
Luxemburg	15,9	26,5	27,5	21,9	15,9	26,1	27,2	21,4
Holanda	20,8	30,8	32,4	28,1	20,2	28,2	29,9	26,4
Portugal	nd	14,7	19,4	22,9	nd	14,3	19,0	26,1
Regne Unit	15,9	21,5	24,7	26,9	12,5	19,9	23,6	27,1
EUR-12	nd	24,4	26,0	27,5	nd	23,1	24,6	25,5

Font: Comissió Europea, *Social Protection in Europe* (1995 i 1998); dades de 1999 procedents de l'Eurostat.

El cas espanyol: entre "l'herència del passat" i la construcció d'un "nou model"

1. Entreu al portal d'Internet de l'Institut Nacional d'Estadística (www.ine.es) i busqueu informació sobre l'evolució històrica de l'ocupació i l'atur a Espanya i a la vostra comunitat autònoma. Construïu un gràfic en què es mostri l'evolució de l'ocupació i de la població activa (suma d'ocupació i atur) i analitzeu les diferències que hi ha.
2. Entreu al portal d'Internet de la Direcció General d'Ocupació i Assumptes Socials de la Comissió Europea, busqueu l'últim informe sobre l'ocupació a Europa (http://europa.eu.int/comm/dgs/employment_social/key_en.htm) i obtingueu dades similars a les anteriors (fins on sigui possible) per al conjunt dels països de la Unió Europea. Compareu l'evolució observada amb l'espanyola obtinguda en l'activitat anterior.
3. Reflexioneu més en general sobre les peculiaritats del cas espanyol en comparació amb l'evolució europea durant els "vint-i-cinc anys decebedors".
4. Considereu críticament les mancances del model espanyol de desenvolupament posades de manifest en aquest apartat. S'entreveuen canvis que permetin de ser més optimistes amb vista al futur?

L'evolució del nivell general d'ocupació a Espanya

1. Reflexioneu sobre la frase següent: "A llarg termini, l'economia espanyola no és creadora d'ocupació".
2. Com canviaria la resposta a la pregunta anterior si consideréssim els períodes expansius més a curt termini?
3. L'economia espanyola ha acabat el segle XX i començat el segle XXI creant molta ocupació, més que altres països del nostre entorn, encara que l'impuls sembla que s'ha frenat. Reflexioneu sobre les possibilitats que aquest període expansiu es prolongui diversos anys més.

Els determinants del nivell d'ocupació

1. Reflexioneu sobre els factors que determinen la demanda de treball.
2. Entreu al portal d'Internet de l'Institut Nacional d'Estadística (www.ine.es) i busqueu en les sèries històriques de la Comptabilitat Nacional d'Espanya (en la base de dades IneBase) les dades d'ocupació i PIB des de 1980. Calculeu la productivitat com el quocient entre el PIB i el nivell d'ocupació, i també la seva taxa de creixement. Reconstruïu el gràfic 2 i incorporeu-hi l'evolució de la productivitat.
3. Reflexioneu sobre la paradoxa que suscita el creixement de la productivitat: d'una banda, el seu creixement determina el nivell de benestar a llarg termini, per la qual cosa és desitjable que sigui com més elevat millor; de l'altra, com més elevat sigui el creixement de la productivitat, menys creix l'ocupació, per la qual cosa és desitjable que sigui com més baix millor.

4. Repasseu les causes que expliquen la desacceleració de la productivitat. Es pot pensar en una recuperació en els anys futurs?

Perspectives: el repte de l'ocupació

1. Reflexioneu sobre el model de creació d'ocupació dels Estats Units. Fins a quin punt és possible importar-lo a Europa?
2. Repasseu els costos de l'atur plantejats pel text de Sen i relacioneu-los amb casos concrets que conegueu del vostre entorn social i regional.



Els costos de l'atur segons Amartya Sen, premi Nobel d'economia 1998

"La falta de puestos de trabajo que hoy aflige a Europa causa perjuicios muy diversos, que es preciso deslindar. Para la colectividad, los desembolsos públicos en prestaciones por desempleo constituyen una de las mayores cargas que soportan las economías europeas. Pero incluso a escala individual, los daños del desempleo para quien lo sufre pueden ser mucho más graves de lo que se refleja en las estadísticas de distribución de la riqueza.

Ni que decir tiene que los diferentes problemas están interrelacionados, aunque cada uno encierre su propia significación y sea preciso definirlos por separado. Sus efectos negativos se suman, y tanto aislada como conjuntamente contribuyen a socavar y quebrantar la vida personal y colectiva. Distinguir las diferentes formas en que la falta de trabajo causa problemas no sólo es importante para entender mejor la naturaleza y efectos del desempleo, sino también para idear planes capaces de hacerle frente.

¿Cuáles son, pues, los daños que causa el desempleo masivo, aparte de un nivel bajo de ingresos? La lista tendría que incluir por lo menos las diez consideraciones que se señalan a continuación.

1. *Pérdida de producción y carga para el erario público.* El desempleo entraña un despilfarro de la capacidad productiva, ya que por su culpa no se realiza una parte del potencial de producción del país. Esto es tan evidente que no requiere mayor explicación. Pero conviene subrayar que hay que tener en cuenta no sólo la pérdida de ingresos de los desempleados, sino también las consecuencias que tiene para los demás un menor volumen de producción agregada. En efecto, si los desempleados y sus familias deben ser sostenidos por el Estado, los recursos que se les transfieran habrán de ser detraídos de un menor producto total. De ese modo el desempleo aminora también la riqueza del resto de la población de dos maneras distintas que se refuerzan mutuamente: reduciendo el producto nacional y acrecentando la parte del mismo que ha de destinarse a transferencias de ingresos.
2. *Pérdida de libertad y exclusión social.* Considerando la pobreza desde un punto de vista más general, entre las privaciones de los desempleados figura la falta de libertad, que va mucho más allá de la disminución de ingresos. Una persona que no logra salir del desempleo, aunque reciba el apoyo material de la seguridad social, no tiene mucha libertad de decisión. (...) El reciente interés por la idea de "exclusión social" ha contribuido a destacar la falta de libertad de las personas desfavorecidas para valerse de oportunidades que a otros les resulta fácil aprovechar. El desempleo puede ser un importante factor de exclusión social. Suele repercutir en las oportunidades económicas, por ejemplo los seguros que disfrutaban únicamente las personas ocupadas, en las prestaciones médicas y de jubilación, así como en la propia vida del afectado cuando lo margina de muchas actividades colectivas.
3. *Deterioro y pérdida a largo plazo de las aptitudes profesionales.* Del mismo modo que "se aprende trabajando", también "se desaprende" cuando no se practica por falta de trabajo: las aptitudes se reducen por falta de uso. Además, el desempleo puede originar una merma de la capacidad cognoscitiva si la persona desempleada pierde confianza y seguridad. La relación entre motivación (moral de trabajo) y competencia (aptitud) no es fácil de cuantificar pero estudios empíricos (...) han revelado que ese efecto puede llegar a ser muy fuerte.
4. *Daños psicológicos.* El desempleo puede trastornar la vida de los desempleados y provocar intensos sufrimientos psíquicos. (...) Así, un nivel elevado de desempleo suele relacionarse incluso con altas tasas de suicidio, lo que constituye un indicador de que la experiencia resulta insoportable para las víctimas. (...) Claro está que los desempleados también sufren por las penalidades económicas que su situación comporta, aunque la intensidad de ese sufrimiento se ha reducido considerablemente desde los aciagos tiempos del decenio de 1930, gracias a las prestaciones por desempleo y otras formas de apoyo social. Si la penuria de ingresos fuera el único origen del sufrimiento que acompaña al desempleo, cabría afirmar (como hacen algunos comentaristas europeos) que éste ha dejado de ser un grave mal gracias al amparo generoso del Estado. Hay quien sugiere, incluso, que desde este punto de vista los pobres americanos que trabajan

duramente en puestos mal pagados pueden tener más motivos de sufrimiento que los desempleados europeos "liberalmente atendidos por el Estado". Esta tesis no sólo parece una cómoda excusa para no buscar remedio al desempleo, sino que en general resulta poco convincente, por la presunción simplista de que es posible efectuar grandes transferencias de ingresos de esta clase con un costo relativamente bajo, y prolongarlas por tiempo indefinido sin perjuicio para la economía. Ciñéndonos al presente contexto, resulta poco convincente como respuesta a la cuestión del "daño psicológico" porque el sufrimiento causado no se debe sólo a la escasez de ingresos sino también a otras privaciones, entre ellas la pérdida de la propia estima y el abatimiento que produce verse dependiente y sentirse inútil e improductivo. (...) El desempleo puede ser especialmente dañino, y a la larga conducir a la pérdida de la estima propia en los jóvenes que han perdido su empleo y en los que aspiran a trabajar, sin conseguirlo, al finalizar sus estudios. (...)

5. *Mala salud y mortalidad.* El desempleo también puede conducir a enfermedades clínicamente identificables y a tasas más elevadas de mortalidad (no sólo debidas al aumento de los suicidios). Hasta cierto punto esto puede ser consecuencia de la pérdida de ingresos y medios materiales, pero también tienen parte en ello el abatimiento, la pérdida de la estima propia y la falta de motivación que nacen del desempleo persistente. (...)
6. *Pérdida de la motivación y apartamiento indefinido del trabajo.* El desaliento provocado por el desempleo puede debilitar la motivación e inducir al desempleado de larga duración a la resignación y la pasividad. Algunos autores han sugerido lo contrario, esto es, que la necesidad de superar su problema puede hacer que los desempleados reaccionen con más viveza (...). Sin embargo, está bien comprobado que el efecto más corriente, sobre todo en los casos de desempleo de larga duración, es el desaliento y la apatía. Y la persona descorazonada corre el riesgo de quedarse sin empleo indefinidamente, de perderlo si lo consigue y de verse cada vez más pobre (...). El desaliento que se produce cuando hay una escasez aguda de puestos de trabajo puede ser muy perjudicial para la búsqueda de un empleo. (...) Esta cuestión general repercute también en la composición y variación de lo que se considera "población activa". Un desempleo prolongado puede significar que para las personas en edad laboral se torne borrosa la frontera entre "formar parte de la población activa pero estar sin trabajo" y "no formar parte de la población activa".
7. *Ruptura de relaciones humanas y quebranto de la vida familiar.* El desempleo puede causar estragos en las relaciones sociales (...). También puede debilitar la armonía y la cohesión en el seno de la familia. Hasta cierto punto, estas consecuencias emanan de la pérdida de la confianza en uno mismo (unida a la reducción de los medios económicos), pero la pérdida de una vida de trabajo organizada puede constituir en sí misma una grave privación. Además, este tipo de ruptura puede acarrear una crisis de identidad (...).
8. *Desigualdad racial y entre hombres y mujeres.* El desempleo también puede tener una importante influencia causal en el aumento de las tensiones étnicas y de las divisiones entre hombres y mujeres. Cuando los puestos de trabajo escasean, los colectivos más afectados suelen ser las minorías, y especialmente algunos sectores de las comunidades de inmigrantes, lo que dificulta la integración de los inmigrantes legales en la vida normal de la sociedad. Además, dado que a menudo se considera que los inmigrantes son personas que compiten por el empleo (o que "se llevan" los empleos de otros), el desempleo alimenta la intolerancia y el racismo. Esta cuestión ha ocupado un lugar destacado en las campañas electorales recientes de algunos países europeos. Las divisiones entre hombres y mujeres también se endurecen en épocas de desempleo generalizado, y es frecuente que entonces la entrada de la mujer en la vida laboral se vea particularmente obstaculizada. (...)
9. *Pérdida de valores sociales y de responsabilidad.* También hay constancia de que el desempleo en gran escala tiende a debilitar algunos valores sociales. Los afectados por una falta de trabajo persistente pueden caer en una actitud de escepticismo respecto a la justicia de las instituciones sociales y acostumbrarse a depender de los demás, con efectos perniciosos para el sentido de la responsabilidad y la confianza en uno mismo. En cuanto a la relación que se observa entre la delincuencia y el desempleo juvenil, es obvio que en ella tienen un papel importante las privaciones materiales de los desempleados, pero en parte responde también a influencias psicológicas, como son el sentirse excluido y el resentimiento contra un mundo que no ofrece la oportunidad de ganarse la vida honradamente. En general, la cohesión social tropieza con serias dificultades cuando la sociedad aparece netamente dividida entre una mayoría de personas que disponen de un empleo cómodo y una minoría —a menudo una gran minoría— de seres humanos desempleados y "rechazados".
10. *Inflexibilidad organizativa y freno a la innovación técnica.* (...) En un clima de desempleo generalizado, cuando abandonar la ocupación actual puede conducir a un largo período de inactividad, puede ocurrir que cualquier reorganización económica que implique pérdida de puestos de trabajo suscite fuertes resistencias. Por el contrario, si el nivel general de desempleo es muy

bajo y los trabajadores expulsados pueden estar seguros de volver a colocarse fácilmente, es menos probable que la reorganización encuentre resistencia. Cabe sostener que la economía de los Estados Unidos se ha beneficiado de su nivel relativamente alto de empleo, que ha hecho que su reorganización y racionalización fueran más fáciles que en Europa. Aunque en general los trabajadores de una empresa pueden tener buenos motivos para no querer cambiar de empleo, el castigo que supone perder el puesto de trabajo es mucho mayor cuando la alternativa es sólo la inactividad, tal vez por mucho tiempo. De ahí que el desempleo contribuya al estancamiento tecnológico a través de la inflexibilidad organizativa, con el consiguiente perjuicio para la eficiencia económica y la competitividad internacional. Lo mismo se puede decir de otros tipos de cambios organizativos, por ejemplo, elevar la edad de jubilación por haberse prolongado la vida en buenas condiciones de salud, ya que todo cambio de este género se percibe como muy amenazador en las economías que padecen altos niveles de desempleo.

Amartya Kumar, S. 1997: "Desigualdad y desempleo en la Europa contemporánea". *Revista Internacional del Trabajo* (vol. 116, núm. 2, pàg. 174-177). Disponible al portal d'Internet de la OIT en format pdf (www.ilo.org).

3. Té solució el problema de l'atur? Quin és el "repte de l'ocupació"?
4. Tenint en compte les explicacions sobre les causes determinants del nivell de l'ocupació i les reflexions sobre aquest nivell, considereu que el repartiment del treball és una solució al problema de l'atur?

Bibliografia comentada

El text bàsic és *El reto del empleo*, de Lluís Fina, en què es basa íntegrament aquest mòdul. Com a lectures complementàries, es poden esmentar les següents:

Fina, L. (1996). "Creación de Empleo: Retos y Oportunidades para Europa y para España". *España 1995, Un Balance, Economistas* (núm. 69, extraordinari, pàg. 309-318).

Fina, L. (1996 b). "Trabajo en casa fuera de casa y doble jornada". A: C. Castaño; S. Palacios (dir.). *Salud, Dinero y Amor. Cómo viven las mujeres españolas de hoy* (cap. 8, pàg. 135-162). Madrid: Alianza Editorial.

Fina, L. (2001). "El paro en España: sus causas y la respuesta de la política económica". A: L. Fina. *Mercados de trabajo y políticas de empleo*. Madrid: Consejo Económico y Social. (Article publicat inicialment el 1998.)

Krugman, P. (octubre-novembre 1994). "Europa sin trabajo. América sin un céntimo". *Política exterior* (vol. VIII, núm. 41, pàg. 8-20).

Sen, A. (estiu 1997). "Desigualdad y desempleo en la Europa contemporánea". *Revista Internacional del Trabajo* (núm. 116 (2)). (Disponible al portal d'Internet de l'OIT (www.ilo.org) en format pdf.)